

Turkish Journal of Shiite Studies

ISSN: 2687-1882

Cilt / Volume: 2

Sayı / Issue: 2

Aralık /December 2020

Câferîler’de İctihâd Ehliyetinin Şartları

Requirements for The Capability of Ijtihâd in Jaferîs

Nizamettin Ergüven

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Elazığ İl Vaizi

PhD, Presidency of Religious Affairs

Elazığ/Turkey

nizamettinerguven@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 08.09.2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 19.11.2020

Yayın Tarihi /Date Published: 31.12.2020

DOI: <https://doi.org/10.48203/siader.791816>

Atıf/Citation: Ergüven, Nizamettin. “Câferîler’de İctihâd Ehliyetinin Şartları”, *Turkish Journal of Shiite Studies* 2/2 (Aralık 2020): 174-202. doi: 10.48203/siader.791816

* Bu makale, 2018 yılında Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan “Câferî Usûlünde İctihâd Anlayışının Tarihsel Gelişimi” adlı doktora tezinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

İntihal: Bu makale, *Turnitin* yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir

Plagiarism: This article has been scanned by *Turnitin*. No plagiarism detected.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siader> **mailto:** turkishshiiestudies@gmail.com

Öz

Şer'î delillerden hüküm istinbât edebilmek icthâd, bunu yapabilecek seviyede olan kişi de müctehid olarak isimlendirilmiştir. Ahkâmla alakalı her konuda istinbat/ictihâd etme kabiliyeti olan âlime/fakihe mutlak müctehid, bazı konularda icthâd edebilene ise mütecezzi/mukayyed/kısmî müctehid denilir. Bu çalışmada Câferî âlimlerin mutlak müctehid için gerekli gördüğü şartlar konu edinilmiştir. Bu şartlardan bazıları zaruri bazıları ise tamamlayıcı kabul edilmiştir. Zaruri olanlar arasında; Arapça, Mantık, Kelâm, Kitap/Tefsir, Hadis/Sünnet, Rical, Usûlü'l-Fıkh, Furûü'l-Fıkh, İcma bigisi ile İctihâd Melekesine sahip olma zikredilir. Tamamlayıcı olarak da; Astronomi, Tıp, Geometri ve Matematik sayılır. Câferî alimler gerekli görülen bu ilimlerden bazıları konusunda ihtilaf etmektedirler. Çalışma boyunca bu farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Sünnî âlimlerin bu şartlar konusundaki görüşlerine de mukayese amaçlı değinilmiştir. Sünnî âlimlerin müctehid için gerekli gördükleri şartları genelde Câferî âlimlerin de gerekli gördüğü, bu konuda farklılığın cüzi bazı konularda olduğu makalemizde anlaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Caferilik, İctihâd, Müctehid, İctihâd Ehliyeti.

Abstract

It is called ijthâd to be able to deduce judgments from evidences, and the person who can do this is called mujtahid. A scholar/faqih who has the ability to make ijthâd /ijthâd in all matters related to judgment is called absolute mujtahid, and a person who can do ijthâd on certain issues is called mujajezzi/mukayyed/partial mujtahid. In this study, the sciences that Jafari scholars deem necessary for the absolute mujtahid are discussed. Some of these conditions are considered essential and some complementary. Mandatory ones; Arabic, Logic, Kalam, Book/Tafsir, Hadith/Sunnah, Rical, Usûlü'l-Fiqh, Furû Fiqh, Icma knowledge and having an Ijthâd Angel are mentioned. As a complementary; Astronomy, Medicine, Geometry and Mathematics count. Javanese scholars disagree about some of these sciences that are deemed necessary. These differences have been tried to be revealed throughout the study. The views of Sunni scholars on these conditions are also briefly mentioned for comparative purposes. In our article, it will be understood that the conditions that Sunni scholars consider necessary for mujtahid are generally required by Jafari scholars, and that the difference in this regard is minor.

Key Words: Islamic Law, Jafarism, Ijthâd, Mujtahid, ijthâd license

Giriş

İctihâd kelime olarak; güç, takat, meşakkat, olağanüstü gayret gösterme ve gaye manalarına gelmektedir.¹ Câferî Usûlî alimler² ictihâdın terim anlamı hakkında farklı tanımlar yapmışlardır. Câferîlikte ictihâdın tüm konularını ilk olarak kapsamlı bir şekilde eserlerinde işleyen ‘Allâme Hillî (ö. 726/1326) ictihâdı, “Şer’î zannî meselelerde son haddine kadar akıl yürüterek elden gelen gayreti göstermek”³ olarak tanımlamıştır. İbn Şehîd-i Sâni (ö. 1011/1602) ictihâdı önceki tanıma benzer şekilde “Şer’î hüküm hakkında zanna ulaşmak için fakihin bütün gayretini harcaması”⁴ olarak tarif etmiştir. Câferî âlimlerden Şeyh Behâi (ö. 1031/1622) ise ictihâdı farklı bir şekilde “Müctehidin kendisiyle asıllardan (delillerden/naslardan) fer’î şer’î hüküm istinbât etmeye muktedir olduğu bir meleke”⁵ olarak tanımlamıştır. Yazıldığı dönemden bu güne kadar Câferî medreselerde usûl konusundaki eseri ders kitabı olarak okutulan Ahund Horâsânî (ö. 1329/1911) ictihâdı “Herhangi şer’î bir hüküm hakkında delile/hüccete ulaşmak için olanca gayreti sarf etmek”⁶ şeklinde tarif etmiştir. Daha sonra gelen Câferî alimler bu tanımlar çerçevesinde ictihâdı tarif etmişlerdir.⁷

Yukarıda yapılan tanımlamaları iki kısımda inceleyebiliriz. Birincisi ictihâdı müctehidin bir fiili olarak gören Allâme Hillî, İbn Şehid-i Sâni ve Ahund Horâsânî’nin tanımlarıdır. İkincisi ise; ictihâdı müctehidin nefsinde oluşan bir meleke olarak gören

¹ Ebü’l-Kâsım Râğıb Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *el-Müfredât fi ğarîbi’l-Kur’ân*, (Beirut: Dâru’l-Ma’rife 1421/2001), 108; Mübârek b. Muhammed Cezerî İbn Esîr, *en-Nihâye fi ğarîbi’l-hadîs ve’l-eser*, (Umman: Beytül-Efkârî’d-Devliyye 1423/2003), 174; Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Münzir, *Lisânu’l-Arab*, (Beirut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 2: 133; Necmuddîn Cafer b. Hasan Muhakkık Hillî, *Me’âricu’l-usûl*, (Kum: Müesses-i İsmâiliyân, 1408/1988), 179; Rıza Sadr, *el-İctihâd ve’t-taklîd*, (Kum: İntişârâtü Defteri Tebliğati İslâmî, 1420/1999), 28.

² Makale boyunca Câferî alimler derken kastedilen Câferî alimlerinin genelini oluşturan Usûlî ekol alimleridir. Ahbârî ekol alimlerinin görüşleri yeri geldikçe ayrıca zikredilmiştir. Usûlî ekol, mezhebin geleneği içinde on ikinci imamın gaybetinden (260/874) sonra nazariyeyi ve tatbikatı yorumlamada daha çok fikhin aklî prensiplerini ve özellikle ictihâdı, mezhep mensuplarınca makbul sayılan nakillere uygulama taraftarı olanları ifade eder. Bunların aksi görüşte olan Ahbârî ekol ise; istinbatta akla ve ictihâda karşı olan, imamların otoritelerine mutlak bağlılık esasından hareket ederek onlardan nakledilen sözlü ve yazılı rivayetlerin akaid ve fikhî alanında tek kaynak olduğunu savunan mezhep içi bir ekoldür. Sünnî camiadaki ehl-i eser ekolü ve ehl-i rey ekolü benzeri bir ayırımdır. Geniş bilgi için bk. Mustafa Öz, “Usûliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012) 42: 214-215; Metin Yurdağ, “Ahbârîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 490-91.

³ Hüseyin b. Yusuf b. Mutahhar Esedî Allâme Hillî, *Mebâdii’l-vusûl ilâ ‘ilmi’l-usûl*, (Kum: el-Mektebetü’l-A’lâmi’l-İslâmî, 1404/1983), 240:

هو استفراغ الوسع في النظر، فيما هو من المسائل الظنية الشرعية، على وجه لا زيادة فيه

⁴ Hasan b. Zeynuddîn Cemâluddîn İbn Şehîd-i Sâni, *Meâlimu’l-usûl*, tlk. Sultânü’l-Ulemâ (Kum: Dâru’l-Fikr, 1379/2000), 237:

الاجتهاد هو استفراغ الفقيه وسعه في تحصيل الظن بحكم شرعي

⁵ Muhammed b. Hüseyin b. Abdussamed Âmilî Şeyh Behâi, *Zübdetü’l-Usûl*, (Kum: Mirsâd 1423/2002), 159:

الاجتهاد: ملكة يقتدر بها على استنباط الحكم الشرعي الفرعي من الأصل

⁶ Ahund Horâsânî Muhammed Kazım, *Kifâyetü’l-usûl*, (Kum: Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, 1412/1991), 529;

استفراغ الوسع في تحصيل الحجة على الحكم الشرعي

⁷ Örneğin bk. Ebu’l-Kâsım İbn Seyyid Ali Ekber Müsevî Âyetullah Hoî, *el-İctihâd ve’t-taklîd*, (Kum: Dâru’l-Hâdî, 1421/2000), 24; Rûhullâh Müsevî Âyetullâh Humeynî, *Tehzîbu’l-usûl*, (Kum: Dâru’l-Fikr, 1382/2003), 3:137-138; Rıza Sadr *el-İctihâd ve’t-taklîd*, (Kum: İntişârâtü Defteri Tebliğati İslâmî, 1420/1999), 30; Muhammed Surûr Behsûdî, *Misbâhu’l-usûl*, (Kum: ed-Devvârî Neş., 1417/1996), 3: 434; Muhammed Takî Hakim, *el-Usûlü’l-âmmé li’l-fikhî’l-mukârin*, (Kum: Dâru’l-Fikr, 1431/2010), 543; Nâsır Mekârim Şîrâzî, *Envâru’l-usûl*, Tkr. Ahmed Kudsi, (Kum: Nesl-i Cevân, 1414/1999), 3: 534.

tanımdır. Şeyh Behâî'nin tanımı bu türdendir. Allâme Hillî'nin başını çektiği tanım Sünnî ulemadan esinlenerek yapılan tanım olarak görülmektedir. Örneğin Âmidî'nin (ö. 631/1233) ictihâdı “Şer’î bir hüküm hakkında zannî bilgiye ulaşmak için müctehidin kendini aciz hissedeceği son haddine kadar olanca gücünü sarf etmesi”⁸ diye yaptığı tanım ile Allâme'nin ifadeleri birbirine çok yakındır. Öte yandan İbn Şehid-i Sâni'nin tanımı ile İbn Hâcib'in (ö. 645/1248) tanımı ise aynıdır.⁹ Bu benzerliğin birinci sebebi olarak ictihâdın bugünkü terim anlamıyla Câferî ulema arasında ilk olarak kabulünün Sünnî ulemadan çok sonra, Alleme'nin hocası Muhakkık Hillî (ö. 676/1277) ile başlamasıdır. İkinci sebep olarak da Allâme'nin hocaları arasında Sünnî ulemadan bazılarının olması gösterilebilir.¹⁰ Mezheb'in ictihâd anlayışının çerçevesi Allâme Hillî ile şekillenmiştir. Allâme'den sonra yazılan usûl eserleri arasında ulaşabildiğimiz tüm eserlerde diğer konularda olduğu gibi ictihâd bahsinde de onun etkisi bariz olarak görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Câferî ictihâd anlayışının teorik olarak şekillenmesinde Sünnî ulemanın büyük payının olduğu söylenirse yanlış olmaz. Dolayısıyla “ictihâd ehliyeti” konusunda da -bazı farklılıkları içinde barındırsa bile- Sünnî âlimlerin görüş ve tespitlerinin Câferî âlimler üzerinde büyük etkisinin olduğu çalışma boyunca daha iyi anlaşılacaktır. İkinci kategorideki meleke merkezli tanım Câferî gelenekte ilk olarak Şeyh Behâî yapmıştır. İctihâd meleke olarak gören bu tanıma Sünnî klasik eserlerde rastlanılmamaktadır. Bu tanıma benzer bir tanım yakın dönem Sünnî usûlcülerinden Abdulvahhab Hallâf'ın (ö. 1375/1956) *Usûl*'ünde geçmektedir. Ona göre ictihâd “Müctehidin kendisiyle nassı anlayıp ondan hüküm elde ettiği ve aynı zamanda nass olmayan yerde onunla hüküm istinbât ettiği, meleke ve ehliyettir.”¹¹ Meleke merkezli tanım ictihâdın mahiyetiyle uyuşmadığı için bazı Câferî âlimler tarafından eleştirilmiştir. Onlara göre ictihâd melekesinin doğuştan değil ancak belli bir mümâreseden/ilmi eğitimden sonra kişide oluşan bir sonuçtur. Dolayısıyla fonksiyonel ve muharrik yönü bulunan ictihâdın

⁸ Ebu'l-Hüseyn Ali b. Ebi Ali Seyfüddîn Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1406/1985), 4: 396:

فَمَخْصُوصٌ بِاسْتِفْرَاحِ الْوَسْعِ فِي طَلْبِ الظَّنِّ بِشَيْءٍ مِنَ الْأَحْكَامِ الشَّرْعِيَّةِ عَلَى وَجْهِ يُحْسِنُ مِنَ النَّفْسِ الْعَجْزُ عَنِ الْمَزِيدِ فِيهِ

⁹ Muhammed b. Abdurrahman Şemsüddîn İsfahânî, *Beyânü'l-Muhtasar şerhu muhtasarı İbni'l-Hâcib*, (Suûdiyye: Dâru'l-Medenî, 1406/1986), 3: 286:

اسْتِفْرَاحُ الْفَقِيهِ الْوَسْعِ لِتَخْصِيلِ ظَنِّ بِحُكْمٍ شَرْعِيٍّ.

¹⁰ ‘Allâme Hillî'nin hocaları arasında Sünnî âlimlerden Necmüddîn Kâtibî Kazvîni (ö. 692/1294, Burhânüddîn Neseî (ö. 687/1289), Cemâlüddîn Hüseyin b. Ebân Nahvî (ö. ?) gibi âlimlerin olması özellikle fıkıh ve usûl dalında Sünnî camianın tecrübelerinden faydalanmasını sağlamıştır. Bunun en büyük göstergesi usûl dalında İbn Hâcib'in (ö. 646/1249) *Muhtasaru'l-müntehâ's-sûl ve'l-emel fî 'ilmi'l-usûl ve'l-cedel* adlı eserine *Gâyetü's-sûl fî muhtasari müntehi'l-me'mûl* adında şerh yazması, aynı zamanda Sünnî ve Câferî fıkıhını daha önce bu türde yazılan eserlere kıyasla daha kapsamlı işlediği mukayeseli müdellel fıkıh kitabı *Tezkiratü'l-fukahâ* ile *Münteha'l-matlab* adlı eserleri örnek olarak gösterilebilir. Bk. Ali Fâdil Kâini Necefi, ‘*İlmü'l-usûl târihen ve tetavvuren*, (Kum: Merkezi'l-'A'lâmî'l-İslâmî 1405/1985), 140; Sübhânî, *Edvâru'l-fikhi'l-İmâmiyye*, (Kum: Müessesetü'l-İmam Sâdık, 1424/2003) 185; Abdulhâdî Fedli, *Târihu't-teşri'î'l-İslâmî*, (Lübnan: Dâru'n-Neşr, 1412/1992), 371-372, 374; Münzir Tabâtabâî Hakîm, “Mukaddime” *Usûlü'l-Âmme li'l-Fikhi'l-Mukârin*, (Kum: Dâru'l-Fıkıh, 1431/2020), 22-23.

¹¹ Abdulvahhab Hallâf, *İlmü usûli'l-fıkıh*, (Kahire: Mektebetü'd-Da'va, ty), 220:

الاجتهاد أهلية ومملكة يقدر بها المجتهد على فهم النصوص واستثمار الأحكام الشرعية منها، واستنباط الحكم فيما لا نص فيه

meleke ile sınırlandırılması halinde onu zihni bir faaliyetten ibaret kılacağı endişesi nedeniyle meleke merkezli tanım tasvip edilmemiştir.¹²

Kapsam açısından müctehidler kapsam açısından mutlak ve mütecezzi/mukayyet/kısmî¹³ diye ikiye taksim edilmiştir. Ahkâmla alakalı her konuda ictihâd edebilen fâkihe mutlak müctehid¹⁴, sadece bazı konularda ictihâd edebilen fâkihe ise mütecezzi müctehid denilmiştir.¹⁵ Bu çalışmada, Câferî âlimler açısından mutlak müctehidin ictihâd ehliyeti için ön görülen şartlar incelenmiştir. Ayrıca ilgili eserlerde pek değinilmeyen Sünnî âlimlerin konuyla ilgili görüşlerine de mukayese amaçlı yer verilmiştir. Diğer ilimlerde uzman olmak nasıl bazı ön bilgi ve ilimlere sahip olmayı gerektiriyorsa müctehid olmak da aynı şekilde bazı dinî ilimler ve onların mukaddimesi/hazırlayıcısı mahiyetinde olan bazı ilimlerde bilgi sahibi olmayı gerektirmektedir.¹⁶ Konuyla ilgili Câferî âlimlerin eserlerine baktığımızda müctehidde bulunması gereken sıfatları iki başlık altında inceleyenler olduğu gibi,¹⁷ altı,¹⁸ yedi,¹⁹ sekiz²⁰, dokuz,²¹ on iki²² ve on dört başlık altında işleyenler de vardır.²³ Eski usûl eserlerinde sekizli taksim daha ön plana çıkarken, yeni usûl eserlerinde ise bu sayı daha da artmaktadır.²⁴

Konunun daha iyi anlaşılması için çalışmada, mukaddimâtu'l-ictihâd/mebâdiü'l-ictihâd²⁵ bahsi zaruri ve tekmili şartlar olarak iki kısımda incelenecektir.

¹² Bk. Mekârim Şîrâzî, *Envâru'l-Usûl*, 3: 533-535; Muhammed Mehdî Şemsüddîn, *el-İctihâd ve't-tecdid fi'l-fikhi'l-İslâmî*, (Beyrut: Devletü'l-Müessesese, 1420/1999), 40-41; Ali Rızâ Feyz, *el-Fikh ve'l-ictihâd 'anâsru't-te'sîl ve't-tecdid ve'l-mu'âsıra*, Farsça'dan Arapça'ya çev. Hüseyin Safi, (Beyrut: Merkezi'l-Hadâra li't-Tenmiyeti'l-Fikri'l-İslâmiyye, 1428/2007), 1: 160-163; Mutahharî, *Mecmûa-i âsâr*, (Kum: Sadrâ Neş., 1374/1993), 21: 157; a.mlf. İslam ve Değişim (Zamanın Gerekleri), çev. Burhanettin Dağ, (Ankara: Fecr Yay., 2000), 125.

¹³ Ulaşabildiğimiz eserlerde müctehid tabakaları genel de *mutlak* ve *mütecezzi* diye ikiye taksim edilmiştir. Mütecezzi ifadesi yerine mukayyet ifadesi Câferîliğe ait ilgili eserlerde kullanılmaz.

¹⁴ Şemsüddîn, *el-İctihâd ve't-tecdid*, 45.

¹⁵ Ahund Horâsânî, *Kifâyetü'l-usûl*, 533.

¹⁶ Örnek olarak bk. 'Allâme Hillî, *Mebâdiü'l-vusûl*, 241-243; Şeyh Behâî, *Zübdetü'l-usûl*, 164-165. Nâsir Mekârim Şîrâzî, "Ulûmu Pîş Niyâz İctihâd", *Dâiretü'l-Me'ârifî Fikh-ı Mukârin*, (Kum: İntişârâtî Medrese İmâm Ali, 1427/2006), 301.

¹⁷ Âyetullah Hoî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 24-27. Hoî, ictihâd için mebâdi' olarak Arap lügati ve mantık ilmini; ictihâdın üzerine bina edildiği ana umdeler için ise usûlü'l-fikh ile ricâl ilmini kabul etmektedir.

¹⁸ Rızâ Sadr, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 41; Komisyon, "el-İctihâd", *Mevsûatü'l-Fikhi'l-İslâmî Tıbban li Mezhebi Ehli'l-Beyt*, ed. Mahmud Şahrûdî, (Kum: Müessesese-i Dâireti'l-Me'ârif-i Fikh-ı İslâmî ber Mezhebi Ehl-i Beyt, 1423/2003), 5: 211.

¹⁹ Abdülkerîm 'Ukaylî, *Dirâsâtün fi'l-tukhi'l-İmâmiyye el-İctihâd ve't-taklîd*, (byy: Müessesetü Bud'eti'l-Mustafa, 2005/1426), 1: 71-74; Muhammed Ebû Zehra, *İmam Câfer Sâdik*, çev. İbrahim Tüfekçi, (İstanbul: Şafak Yay., 1992), 467.

²⁰ 'Allâme Hillî, *Mebâdiü'l-vusûl*, 241-243; Âyetullah Humeynî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 9-17.

²¹ Zeynuddîn b. Alî Amûlî Şehîd-i Sâni, *Resâilü's-Şehidi's-Sâni*, (Kum: İntişârâtü Defteri Tebliğâtî İslâmî 1421/2000), 2: 783; Abdullâh b. Muhammed Fâdil Tûnî, *el-Vâfiye fi'l-usûl*, (Kum: Mecme'ü'l-Fikri'l-İslâmî, 1415/1994), 250.

²² Muhezzibuddîn Ahmed, "Resâilü Nâdire 'Umdeti'l-İtimâd fi Keyfiyyeti'l-İctihâd", *Mecelle el-Mevsim*, 16, (1414/1993), 148; Feyz, *el-Fikh ve'l-İctihâd*, 1: 168-170.

²³ Mekârim Şîrâzî, *Envâru'l-Usûl*, 3: 554; a.mlf. "Ulûmu Pîş Niyâz İctihâd", 301.

²⁴ Bk. Tûnî, *el-Vâfiye fi'l-usûl*, 250; Şîrâzî, "Ulûmu Pîş Niyâz İctihâd", 301.

²⁵ İctihâd bölümünde, ictihâd ehliyeti Câferî alimlerce genelde "Mukaddimâtu'l-İctihâd" (ictihâd ehliyeti için öncelikli ilimler) başlığı altında işlenmiştir. Bazı eserlerde ise bu konunun başlığı "Mebâdiü'l-İctihâd" (ictihâd için başlangıç sayılan ilimler) başlığı altında işlenmiştir.

1. Zaruri Şartlar

1.1. Arapça Bilgisi

İctihâd için Arapçayı (Arap lügatini, sarfı ve nahvi) bilmenin zaruri olduğu konusunda ittifak vardır. Âlimlerin çoğunluğu, Arap dil bilimcilerinin önde gelen âlimlerinden kabul dilen Sîbeveyh ve Halil Ahmet gibi Arapçayı derinlemesine bilmenin şart olmadığı görüşündedirler. Fakat Kur'ân ve Sünnet'ten ahkâmı istinbât edebilecek derecede Arapçayı bilmeyi ise ictihâd ehliyeti için gerekli görmüşlerdir.²⁶

Arap edebiyatında, belagat ilimlerinin zarurî ilimler mi yoksa tekmîlî ilimler mi olduğu noktasında ihtilaf vardır. Bazı âlimler me'ânî, beyân ve bedî' ilimlerini ictihâd için zarurî, bazıları ise tekmîlî şartlar olarak kabul etmektedirler.²⁷

Arap dilinin ictihâd için ne derece önemli olduğu gerçeği şu şekilde ifade edilmiştir: "İctihâd, Arapça ve ilimlerinin talimine karşı rehindir."²⁸

1.1.1. Arapça Dil Bilgisi (Arap lügati, Sarf ve Nahiv)

Arap lügati, kelimelerin ne anlamlara geldiğini ve Arap örfünde hangi anlamlarda kullanıldığını tespit eder. İstinbât kaynakları olan Kur'ân ve sünnet Arapça olduğundan dolayı, onlardan herhangi bir hükmü istinbât etmek, Arapça grameri bilmeyi zarurî hale getirmektedir. Çünkü âyet ve hadisleri oluşturan kelimelerin mütekellim tarafından hangi anlamda ve ne amaçla kullanıldığını bilmeden, anlamadan istinbâta kalkışmak doğru değildir. Kelimenin lügat anlamını tespit etmek için konunun müte-hassıslarının görüşlerine, Kur'ân ve Sünnet sözlüklerine (müfredatlarına) bakmak gerekir. Bu şart aynı zamanda ana dili Arapça olanlar için de geçerlidir.²⁹

Bazı usûlcülerin Arap lügatının kapsamında değerlendirdiği³⁰ bazılarının ise müstakil bir şart olarak kabul ettikleri³¹ "el-me'ânî'l-örfiyye"yi (örfte kullanılan anlamı) bilmek de hüküm istinbâtı için gerekli görülmüştür. Bu açıdan; kitap ve sünneti tam anlamak için, Kur'ân'ın indiği dönemdeki Arapların ve İmamlar dönemindeki halkın örfünde konuşulan lügatı bilmeksizin, daha sonraları çeşitli sebeplerle farklılaşan Arapçayla Kur'ân ve Sünnet'i anlamaya kalkışmanın doğru olamayacağı ileri sürülmüştür.³²

Ahkâmı istinbât için Arapçanın gerekliliğiyle ilgili zikredilen örneklerden biri şöyledir: Kur'ân'da geçen *فَتَبَيَّنُوا صَعِيداً* "sa'îd ile teyemmüm edin" (en-Nisâ 4/43) âyetindeki "صَعِيداً"nin anlamının ne olduğu, bunun mutlak olarak "yeryüzü" mü yoksa "toz

²⁶ 'Ukeylî, el-İctihâd ve't-taklîd, (b.y.y.: Müessesetü Bud'eti'l-Mustafa, 1426), 72-73; Ali Müsevî Kazvîni, *Ta'lîka alâ me'âlimi'l-usûl*, thk. Seyyid Ali Alevî Kazvîni, (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, ty.), 7: 212-219; Âyetullah Hoî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 24; Mekârim Şîrâzî, *Envâru'l-usûl*, 3: 555; Komisyon, "el-İctihâd", 5: 211; Rûhullâh Müsevî, Âyetullah Humeynî, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, (Tahran: Müessesetü Tanzîmî Neşri Âsârî İmam Humeyni, 1997/1418), 10; Ahmet Kâzım Bahâdilî, *Miftâhu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*, (Bağdat: Menşûrâtü Şirketi Fennî İntişârâtî Hisam, 1415/1994), 398.

²⁷ Feyz, *el-Fıkh ve'l-ictihâd*, 1: 173-174.

²⁸ Feyz, *el-Fıkh ve'l-ictihâd*, 1: 174

²⁹ Tûnî, *el-Vâfiye fi'l-usûl*, 250; Feyz, *el-Fıkh ve'l-ictihâd*, 1: 173; Şîrâzî, "Ulûmu Pîş Niyâz İctihâd", 301; Âyetullah Hoî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 24; Komisyon, "el-İctihâd", 5: 211; Bahâdilî, *Miftâhu'l-vusûl*, 398.

³⁰ Muhammed Hüseyin b. Abdurrahîm Tahrânî Hâirî, *el-Fusûlü'l-gureviyye fi'l-usûli'l-fıkhıyye*, (Kum: Dâru İhyâi'l-Ulûmi'l-İslâm, 1404/1984), 400.

³¹ Âyetullah Humeynî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 9-10.

³² Hâirî, *el-Fusûlü'l-gureviyye*, 400; Âyetullah Humeynî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 9-10; Ali Musevi Kazvîni, *Ta'lîka alâ Me'âlimi'l-Usûl*, thk. Seyyid Ali Alevî Kazvîni, (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, trz.), 7: 219.

toprak” anlamında kullanılıp kullanılmadığı anlaşılmadığı zaman teyemmüm alan kişinin, bu iki türden hangisiyle teyemmüm ettiği zaman namazının kabul olacağı konusunda şüpheye düşülür. Aynı şekilde Arap lügatinde kelimenin farklı anlamda kullanılmasından dolayı “غنيمة” kelimesinde olduğu gibi sadece savaşta düşmandan elde edilen ganimet anlamında mı, yoksa humusu (savaş dışında da elde edilen her türlü menfaati) da kapsayıp kapsamadığını belirlemek ancak dili bilmekle mümkün olabilir.³³

Arapça dil ilimlerinden kelimenin isim ve fiil çeşitlerini konu edinen sarf ilmi³⁴ de istinbat için gerekli görülmüştür. Arapçada mastarlar iştikaklarına göre farklı anlam kazandıklarından, bu farklılıklar çıkarılan hükümlerin de farklı olmasına sebep olur.³⁵

Lafzın cümle içindeki durumunu konu edinen ve bu durumuna göre i’rabını inceleyen ilim olarak tanımlanan nahiv³⁶ de istinbat için şart kabul edilir. Arapça’da cümleler, içindeki kelimelerin i’rablarının nasb, ref’, cer ve cezm oluşuna göre farklı anlam kazanır. Kelimenin sonu mansûb olunca mef’ul, temyîz ve hal’den biri olma ihtimali vardır. Kelimenin sonu merfû olursa fâil, nâib-i fâil olma ihtimali var demektir. Bu ihtimallerden her biri, mananın değişmesine sebep olduğundan müctehidin ictihâdında tesiri olur. Bu da nahiv ilmini zarûrî kılmaktadır.³⁷

Bu konuda Şîa ve Ehl-i Sünnet arasında ihtilafli meselelerden biri olan; abdest alırken ayakların durumu örnek olarak zikredilmiştir. Maide süresi 6. ayetteki “فَاغْسِلُوا فَاغْسِلُوا” ayetindeki i’rab kurallarıyla alakalı olup “أَغْسِلُوا” kelimesinin, “بُرُؤُسِكُمْ” kelimesine mi, yoksa daha önce geçen “أَغْسِلُوا” kelimesine mi atf edildiğiyle ilgilidir. Câferîler yakında bulunan başın meshiyle ilgili ibareye atfedildiğini kabul ederek “ayaklar mesh edilir” demişler, Ehl-i Sünnet âlimleri ise daha önce geçen “ellerin yıkanması” ile ilgili ibareye atf edildiğini kabul ederek “ayaklar yıkanır” demişler, farzı kabul etmişlerdir. Bu ictihâd farklılığının nedeni nahiv kuralındaki esnekliktir. Bu, ictihâdda nahiv ilminin etkisine getirilen örneklerdendir.³⁸

1.1.2. Belâgat Bilgisi (Me’ânî, Beyân, Bedî’)

Belâgatta me’ânî ilmi; Arap dilinin durumunu, muktezây-ı hâle uygun olarak bildiren ilim olarak kabul edilir. Arap lisânı’nın sırları ve incelikleri me’ânî ilmi sayesinde bilinir. Mananın yerli yerine yerleşmesi için dili hatadan korur. Fasîh olan manayı gayr-i fasihten ayırır. Hitabın muhatap tarafından daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur.³⁹ Beyân ilmi, bir ifadeyi (manayı) muhtelif yollarla ifade etme sanatıdır. Bu ilim, bir konuya çeşitli yönlerden bakabilme melekesi kazandırır.⁴⁰ Bedî’ ilmi ise, kendisiyle kelâmın lafzî ve manevî güzelliğinin bilindiği ilimdir. Kelâmın lâfzî güzelliği; kelime

³³ Mekârim Şîrâzî, “‘Ulûmu Pîş Niyâz İctihâd”, 301.

³⁴ Mustafa Merâl Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, (İstanbul: İFAV Yay., 1995), 41.

³⁵ Tûnî, *el-Vâfiye fi’l-usûl*, 250; Mekârim Şîrâzî, “‘Ulûmu Pîş Niyâz İctihâd”, 301.

³⁶ Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, 13.

³⁷ Ahmed, “Resâilü Nâdire ‘Umdeti’l-‘itimâd fi Keyfiyyeti’l-İctihâd”, 145-156, 148; Mekârim Şîrâzî, “‘Ulûmu Pîş Niyâz İctihâd”, 301

³⁸ Mekârim Şîrâzî, “‘Ulûmu Pîş Niyâz İctihâd”, 302.

³⁹ Celâluddîn Muhammed Kazvînî, *Telhîs*, (İstanbul: Ebrar Yay., 1990), 11-12.

⁴⁰ Kazvînî, *Telhîs*, 115.

dizilişi, cümle kuruluşu, ses uyumu vb. inceliklerini; manevi güzelliği ise, kelâmın mana yönüyle güzelliğini ifade eder.⁴¹

Belagat ilminin ictihâd için zarureti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler belagat ilimleri olan me'ânî, beyan ve bed'î zarurî görürken, bazıları tekmi'lî şartlardan ve tahsiniyâtın kabul ederler. Kimileri beyan ve me'ânî'yi gerekli görüp bed'î ilmini gerekli görmezler.⁴² Bazı Câferî usûlcüleri ise Arap lügati, sarf ve nahvi ictihâd için gerekli görürken belagat ilimlerine hiç değinmemişlerdir.⁴³

Muhakkık Kummî; Şehîd-i Sâni ve Ahmet Bahrânî'nin bu üç ilmi ictihâdın kemâlî için değil, aslî şartlarından kabul ettiklerini belirtmektedir. Aynı şekilde Şerif Murtaza da beyan ve bed'î ilmini istinbâtın birer şartı olarak kabul ettiğini belirtir. Daha sonra gelen Şeyh Tûsî, İbn İdrîs ve 'Allâme Hillî ise bunları istinbat için tekmi'lî şart olarak gördüklerini belirtir.⁴⁴ Kummî başka bir ifadesinde şunları söylemektedir:

"Bizler belagat ve fesâhati ahbârda tercih sebebi olarak kabul ettiğimiz sürece bu üç belâgat ilminin ictihâd için lazım olacağı şüphe götürmez bir gerçektir."⁴⁵

Mekârim Şîrâzî de belâgatın daha önceki usûlcüler tarafından ictihâdın bir şartı olarak kabul edilme sebebini; teâruz eden iki haber, her konuda eşit kuvvette olursa belâgat ve fesâhatte öne geçen tercih edilme sebebi olarak kabul edilmesi olarak belirtmektedir.⁴⁶ Câferî gelenekte Kur'ân ve sünnetten sonra kendilerine en büyük değer atfedilen, İmam Ali'nin hutbeleri, mektupları ve sözlerinin toplandığı *Nehcü'l-Belâga* ile İmam Zeyne'l-Âbidîn b. Hüseyin b. Ali'nin dualarından oluşan *Sahîfe-i Seccâdiye*'nin anlaşılması için de belagat ilimlerinin şart olduğu kabul edilmektedir.⁴⁷

Me'ânî ve beyânın özellikle bazı konularının, ahkâmın anlaşılmasında önemli bir yerinin olduğu kabul edilir. Örneğin beyân ilminde ele alınan mecazın kısımları, hakikat, delâletin kısımları, teşbihin kısımları, kinâye ve istiâre'nin; âyetler ve rivayetlerden hüküm çıkarmada büyük tesiri vardır. Aynı şekilde me'ânî'nin kasr, inşâ, haber bahisleri ictihâdda etkisi büyük olan konulardır.⁴⁸

İctihâd için Kur'an ve Sünnet'ten istinbat edebilecek seviyede Arapçayı bilmeyen gerekli olduğu noktasında Caferî âlimlerin bakışı Sünnî âlimlerle paralellik arz etmektedir.⁴⁹ Bu konuda farklı görüş, müctehid olmak için Arapça'yı dilbilimcileri olan Halîl b. Ahmed (ö.175/791) ve Sîbeveyh (ö. 180/796) seviyesinde bilmeyi şart koşan Şatibî'ye aittir.⁵⁰

⁴¹ Kazvîni, *Telhis*, 166.

⁴² Tûnî, *el-Vâfiye fi'l-usûl*, 280-281; Feyz, *el-Fikh ve'l-ictihâd*, 1: 173-174.

⁴³ Âyetullah Humeynî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 9; Komisyon, "el-İctihâd", 5: 211.

⁴⁴ Mîrzâ Ebü'l-Kâsimî Kummî, *el-Kavânînu'l-muhkeme fi usûli'l-mutkane*, şrh. Rızâ Hüseyin Subhî (Kum: İhyâu'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 1431/2010), 4: 511; Feyz, *el-Fikh ve'l-ictihâd*, 1: 173-174; Tûnî, *el Vâfiye fi'l-usûl*, 280-281.

⁴⁵ Kummî, *el-Kavânînu'l-muhkeme*, 4: 511-512.

⁴⁶ Mekârim Şîrâzî, "Ulûmu Pîş Niyâz İctihâd", 302.

⁴⁷ Mekârim Şîrâzî, "Ulûmu Pîş Niyâz İctihâd", 303.

⁴⁸ Mekârim Şîrâzî, "Ulûmu Pîş Niyâz İctihâd", 303.

⁴⁹ Hayrettin Karaman, *İslam Hukukunda İctihâd*, (İstanbul: İFAV Yay., 1996), 170-171; Nadiye Şerif Ömerî, *el-İctihâd fi'l-İslam*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1414/1984), 82-90; Esen, *Hanefî Usûlcülerinde İctihâd Anlayışı*, (İstanbul: TDV. Yay., 2012), 119-121; Ahmet Yenidoğan, *Mütekellimin Usûcülerinin İctihâd Anlayışı*, (İsparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017), 150-152.

⁵⁰ Ebu İshâk Şatibî, *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi*, çev. Mehmet Erdoğan, (İstanbul: İz Yay., 1999), 4: 114.

1.2. Mantık Bilgisi

Mantık ilmi, doğru düşünmenin kanunu olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanımda ise; kullanılması ve kendisine başvurulması, düşünme sırasında zihni hatalardan koruyan kurallar bütünü olarak tanımlanır. Mantık ilminin faydası, düşünme sırasında zihnin hata yapmasını önlemektir.⁵¹

Mantık ilminin icthâdın mukaddimâtından olduğu Câferî usûlcülerin çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir.⁵² Bazı usûlcüler ise, müctehidin mantık bilmesini icthâd için zarurî görmezler. Onlara göre mantık, aklî bir zorunluluk olduğu için icthâd ve istidlâl için lazım olan mantık kuralları, zihinde kendiliğinden (fitrî olarak) oluştuğu için, mantık ilminin biçimsel kuralları bilinmese bile doğru sonuca ulaşılabilir. Örneğin bir çocuk zihninin dahi, var olan iki öncülde bir sonuca ulaşması mümkün iken, mantık ilmini icthâd için müstakil bir mukaddime olarak saymanın doğru olamayacağını ileri sürmektedirler. Bir diğer delilleri, İmamlar'ın ashabının Kur'ân ve sünnetten şer'î ahkâmı istinbât ettikleri halde ne mantık, ne de günümüzde kullanılan istilahlara vakıf olmalarıdır.⁵³ Yakın dönem usûlcüleri arasında bu düşüncenin başta gelen savunucusu Âyetullâh Hoî'dir.⁵⁴

Mantık ilmini icthâd için gerekli görenler ise, ahkâmı şer'î delillerden (masâdirü's-şer'î) istinbât etmek istidlâlî zarurî kıldığı gibi istidlâlin de ancak mantık ilmiyle hâsıl olabileceğini kabul etmektedirler.⁵⁵

Mantık ilmini, lazım olduğu kadarıyla icthâdın mukaddimelerinden kabul eden Âyetullâh Humeynî bu konuda şunu söylemektedir:

“Kıyasları birbirinden ayırabilecek kadar; hudutların tertibi, kesin kıyas (iktirâniyat) şekillerini ve diğerlerini düzenleyebilecek, akim (kısır kıyas) olanı diğerlerinden ayırabilecek kadar; hataya düşmemek ve bazı kaideleri ihmal etmemek için karşılıklı tartışma çeşitlerinde râyiç olan bahisleri bilecek kadar mantık ilmini öğrenmek, icthâd için gerekli mukaddimelerdendir. Ama muhâvere ehlinin lisanında râyiç olmayan mantık konularının tafsilatlı ve dakik olarak bilinmesi istinbât için gerekli değildir.”⁵⁶

Sünnî camiada da yeterli seviyede Mantık ilmini bilmeyi icthâd için şart kabul edenler olduğu gibi bu ilmin icthâd için şart seviyesinde olmadığını ileri sürenler de vardır.⁵⁷ İctihâd için şart olduğunu ileri sürenlerin başında Gazzâlî gelmektedir.⁵⁸

⁵¹ Murtazâ Mutahharî, *İslam İlimleriyle Tanışma*, çev. Abdullah Kutlu (Ankara: Endişe Yay., 1990), 20-21.

⁵² Komisyon, “el-İctihâd”, 5: 213; Mîrzâ Kummî, *el-Kavânînü'l-muhkeme*, 4: 463.

⁵³ Muhammed Hâşimî Şahrûdî, “el-İctihâd”, *Mevsu'atü'l-Fikhi'l-İslâmî Tıbken li Mezhebi Ehli'l-Beyt*, (Kum: Dâiretü'l-Me'ârif Fıkhu İslâmî Ber Mezhebi Ehl-i Beyt, 1423/2002), 5: 213; Mekârim Şîrâzî, “Ulûmu Pîş Niyâz İctihâd”, 304.

⁵⁴ Âyetullâh Hoî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 25.

⁵⁵ Komisyon, “el-İctihâd”, 5: 213. Geniş bilgi için bk. Kazvîni, *et-Ta'lika alâ me'âlimi'l-usûl*, 7: 272.

⁵⁶ Âyetullâh Humeynî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 11:

ومنها: تعلم المنطق بمقدار تشخيص الأقيسة، وترتيب الحدود، وتنظيم الأشكال من الافتراضيات وغيرها، وتمييز عقيمها من غيرها، والمباحث الراجحة منه في نوع المحاورات، لنلا يقع في الخطأ، لأجل إهمال بعض قواعد. وأما تفاصيل قواعد ودقائقه الغير الراجحة في لسان أهل المحاوراة، فليست لازمة، ولا يحتاج إليها في الاستنباط

⁵⁷ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hağ min 'ilmi'l-usûl* (Dimeşk: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 1420/1999), 210; Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukuk Metodolojisi Fıkıh Usûlü*, çev. Abdulkadir Şener, (Ankara: Fecr Yayınevi 1994), 331; Ömerî, *el-İctihâd fi'l-İslam*, 105-107.

⁵⁸ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ/İslam Hukuk Metodolojisi*, çev. Yunus Apaydın. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2006), 2: 336.

1.3. Kelâm Bilgisi

Kelâm ilmi, İslam akaidinden bahseden yani İslam açısından inanılması ve iman edilmesi gereken hususları konu edinen ilim olarak kabul edilir.⁵⁹ İlm-i kelâm'ı bazı usûlcüler mukaddimatü'l-ictihâd için aslî şartlardan bazıları ise levâzimî (hâciyat) ve tevâbi'î (aslî şartlara bağlı) şartlardan kabul etmiş, bazıları ise mukaddimatü'l-ictihâdî sayarken ilm-i kelâma hiç değinmemiştir.⁶⁰ Bazı âlimler, müctehidin ilm-i kelâm'ın tevhi'd, risâlet ve me'âd gibi bazı meseleleri hakkında bilgi sahibi olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁶¹

İbn Şehîd-i Sâni, bazı âlimlerin teşrî-i İslam'ın girişi mahiyetinde olan ve ilm-i kelâm'ın konusu olan meseleler hakkında tafsili olmasa da icmâlen bilgi sahibi olmayı ictihâdın şartlarından kabul ettiğini belirtir. Daha sonra, hudûsü'l-âlem (âlemin sonradan yaratıldığı bilgisi) ve onun vücuda gelmesi için her noksanlıktan münezze olan Yararıcıya (Yüce Allah'a) muhtaç olduğu, Yüce Allah'ın Peygamberleri göndermesi ve onları mucizelerle desteklemesi gibi meseleleri icmâlen bilmesini şart koştuklarını ifade etmiştir.⁶²

İlm-i kelâmı, ictihâdın mukaddimelerinden biri olarak kabul edenlerin görüşünü paylaşan Âyetullâh Humeynî, konuyla alakalı bir ifadesinde şunları söylemektedir:

“Bazı fakihler ictihâd ile ilm-i kelâmı birbirine bağlantılı ilimler olarak kabul etmişler. Müctehidin, hüsun ve kubuhla alakalı meseleler hakkındaki görüşü için temel oluşturacak kadar ve bu meselelerde başkalarının onu taklîd edebilmesi için ilm-i kelâmı gerekli görmüşlerdir”.⁶³

İlm-i kelâmın fıkıh ve ictihâdla alakalı olmayıp müctehidi taklîd için gerekli olduğunu savunanların başında gelen Mirza Kummî konuyla ilgili bir ifadesinde şunları söylemektedir:

“Gerçek şu ki usulü hamse (tevhid, nübüvvet, maad, adalet ve imamet) ile alakalı ilim, fıkıh'ın hakikatiyle bir alakası yoktur. Bunlar müctehidi taklîd ve onun fetvasıyla amel için şarttır”.⁶⁴

Kelam ilminin ictihâd için ne derece gerekli olduğu konusunda Sünnî camiada da benzer görüşler ileri sürülmüştür. Müctehidin kelam ilminin hususiyetleriyle alakalı icmalen bilgi sahibi olmasının yeterli olacağı, derinlemesine bilmenin gerekmediği çoğunluğun görüşüdür.⁶⁵

1.4. Tefsir/Kitap Bilgisi

Câferî alimlere göre, tefsir ilmini bilmek Kur'ân'ı bilmek demektir. Kur'ân-ı Kerim'i bilmek, özellikle ahkâmıla alakalı ayetleri bilmek; onların sebab-i nüzûlünü, muhkemini-müteşâbihini, nâsihini-mensûhunu, mutlakını-mukayyedini, 'âmmını-hâssını

⁵⁹ Murtaza Mutahhârî, *Mecmua-i Âsâr*, (Kum: Sadra Neş., 1372), 3: 57.

⁶⁰ İbn Şehîd-i Sâni, *Meâlimu'l-usûl*, 332.

⁶¹ Feyz, *el-Fıkıh ve'l-ictihâd*, 1: 170.

⁶² İbn Şehîd-i Sâni, *Meâlimu'l-usûl*, 331.

⁶³ Feyz, *el-Fıkıh ve'l-ictihâd*, 1: 171.

⁶⁴ Mirzâ Kummî, *el-Kavânînu'l-muhkeme*, 4: 462

⁶⁵ Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1985), 2: 397; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, 210; Ömerî, *el-İctihâd fî'l-İslam*, 60-61; Esen, *Hanefî Usûlcülerin İctihâd Teorisi*, 113-114.

ve diğer 'ulûmü'l-Kur'ân'ı bilmektir. Tefsir ilmi, müctehidin sahip olması gereken sıfatların en önemlisi olarak kabul edilir. Çünkü şer'î delillerin ilki Kur'ân'dır.⁶⁶

Ahkâm âyetleri genel olarak beş yüz tane kabul edilir.⁶⁷ Bazı âlimlere göre ise bu sayıyla sınırlı tutmanın doğru olamayacağı ifade edilmiştir. Kur'ân'daki her âyetin bir hükme delâlet edebileceği kabul edilmiştir. Bazı ayetlerin direkt, bazılarının kısmen, bazılarının ise dolaylı olarak ahkâma delâlet edebileceği ileri sürülmüştür. Bazen bir hüküm elde etmek için bir âyet veya daha fazla âyetten istifade etmenin gerekebileceği, bu durumda hükmü anlamaya yardımcı olan diğer ayetlerin de ahkâm âyeti hükmünü alabileceği ifade edilmiştir.⁶⁸

Câferîler'den Ahbârî ekolü; Kitâb'ın zâhirinin hücciyeti konusunda farklı düşünmektedir. Onlar şer'î delil olarak sadece sünneti kabul etmektedirler. Ahbârîlere göre, Kur'ân'ın hakikatini ancak Peygamber ve İmamlar bilir. Sadece onlar Kur'ân'dan hüküm istinbât edebilirler. Ayrıca Ahbârîler, Mâsumlar'dan (Hz. Peygamber, Hz. Fatıma ve on iki imam) bize aktarıldığı kadarıyla ancak Kur'ân'ın ayetlerinin anlaşılabilirliğini iddia etmektedirler.⁶⁹

Sünni âlimlerin de müctehidin tefsir/kitap/Kur'an bilgisi konusunda ileri sürdüğü şartların aynı olduğunu söylememiz mümkündür.⁷⁰

1.5. Hadîs/Sünnet Bilgisi

Câferî gelenekte hadis denilince on dört masumun söz, fiil ve takrirleri anlaşılır. Bazı kaynaklarda müctehid için sadece hadis ilmini bilmek sayılırken,⁷¹ çoğu kaynaklarda ise hadis ilminin bir alt dalı olarak kabul edilen -bir sonraki başlıkta müstakil olarak işleyeceğimiz- ricâl ilmi, ayrı bir ilim olarak sayılmıştır.⁷²

Hadis ilminin mukaddimâtü'l-ictihâddan olduğu konusunda icma vardır. İctihâd için, özellikle ahkâmla alakalı olan hadislerin bilinmesi şart koşulur. İctihâd sahibi kişinin bu hadisleri ezbere bilmesi gerekli değildir. Gerektiğinde ulaşabilmesi yeterli kabul edilmiştir.⁷³

Hadis ilminde özellikle hadisin mütevatir mi yoksa âhâd mı olduğu; âhâd türüne göre sahih, hasen ve zayıf kısımlarından hangisine girdiğini bilmesi, ayrıca hadislerin

⁶⁶ Âyetullah Humeynî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 12-13; Mekârim Şîrâzî, "Ulûmü Pîş Niyâz İctihâd", 310-311.

⁶⁷ Tûnî, *el-Vâfiye fi'l-usûl*, 256; Şehîd-i Sâni, *Resâilü's-Şehîdî's-Sâni*, 2: 783.

⁶⁸ Muhammed Mehdi Kacûrî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, (Şiraz: İntişârât Nihâvendî, 1380/2001), 103.

⁶⁹ Ahmet Âzerî Kummî, *et-Tahkîk fi'l-ictihâd ve't-taklîd*, (Kum: İntişârât-ü Mektebeti Velâyeti'l-Fakîh, 1414/1994), 1: 59-60; Mehdi Şîrâzî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 103;

⁷⁰ Bk. Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, 206-207; Karaman, *İctihâd*, 168-173; Ömerî, *el-İctihâd fi'l-İslam*, 64-72; Esen, *Hanefî Usûlcülerin İctihâd Teorisi*, 112,116-117; Yenidoğan, *Mütekellimin Usûlcülerinin İctihâd Anlayışı*, 129-131,144-146.

⁷¹ Ahmet Kâzım Bahâdilî, *Miftâhu'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*, (Bağdat: Menşûrâtü Şirketi Fennî İntişârâtı Hisam, 1415), 399.

⁷² Şehîd-i Sâni, *Resâilü's-Şehîdî's-Sâni*, 2: 783, 786; Tûnî, *el-Vâfiye fi'l-usûl*, 260-261; Mirzâ Kummî, *el-Kavânînü'l-muhkeme*, 4: 478-479; Ahmed, "Umdetu'l-İtimad fi keyfiyeti'l-ictihâd", 150; Âyetullah Humeynî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 12; Rıza Sadr, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 40.

⁷³ Tûnî, *el-Vâfiye fi'l-usûl*, 260-261; Mirzâ Kummî, *el-Kavânînü'l-muhkeme*, 4: 478; Ahmed, "Umdetu'l-İtimad fi keyfiyeti'l-ictihâd", 150; Âyetullâh Humeynî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 12; Mekârim Şîrâzî, "Ulûmü Pîş Niyâz İctihâd", 310-311.

‘âmm-hâss, mutlak-mukayyed, nâsih-mensûh olup olmadığı konusunda bilgi sahibi olması müctehid için gerekli ilimlerden kabul edilir.⁷⁴

Câferî âlimlerin hadis ve sünnet konusundaki kanaatleri Sünnî âlimlerin kanaatlerine göre bazı farklılıklar içermektedir. Konuya katkısı olacağı hasebiyle Câferî hadis usûlü eserlerinde müctehidin sağlıklı bir istinbat için tanımakla mükellef olduğu hadis çeşitleri ve hadislerin hüccet değeri hakkında kısa bilgi verildikten sonra istinbat için başvuru kaynakları olan bazı hadis külliyatlarından bahsedilecektir.

Câferî alimlerce ravi sayısı açısından hadisler mütevâtir ve âhâd diye ikiye taksim edilir. Mütevâtir; her dönemde râvilerinin sayısı yalana yer vermeyecek ve yalanı imkânsız kılacak kadar çok olan hadis türüdür.⁷⁵ Âhâd; mütevâtir’in şartlarını tam taşımayan o seviyeye yükselemeyen, yani tabakalarının biri veya birkaçında ravilerinin sayısı yalan üzere birleşmeleri imkânsız kılacak seviyede olmayan hadis diye tanımlanır.⁷⁶

Sihhat açısından ise hadisler sahih, hasen ve zayıf diye üçe taksim edilir. *Sahîh hadis*, tüm tabakadaki râvileri âdil ve îmâmîyye’ye mensup olan ve bu ravilerin rivayeti muttasıl olarak Mâsumlar’a ulaşan hadislerdir.⁷⁷ *Hasen hadis*; sahih hadisin tüm şartlarını taşıdığı halde râvilerinin biri veya birkaçının adaleti hakkında kesinlik bulunmayan hadislerdir.⁷⁸ Sadece Câferî âlimlerce ifade edilen bir hadis türü olan *muvasak hadis* ise; râvilerinin tümü veya bir kısmı îmâmî olmadığı halde, ravileri sikâ ve âdil olanlar tarafından muttasıl senetle rivayet edilen hadislerdir. Bu tür hadislere “kavî” denilir. Râvilerin îmâmî olması şartı hariç tutulursa muvasak hadis ravilerin ve rivayetin şartları açısından sahih gibi kabul edilmiştir. Bazı âlimlere göre muvasak hadis hasen hadisten daha kavidir. Teâruzu halinde muvasak öncelikli olur. Onlara göre râvilerin adaletli olması hasen rivayetin sikâlığından önce gelir. Adalet konusunda mezhep farklılığı dikkate alınmaz. Yani îmâmî olsa da râvi âdil değilse hadisi makbul değildir. Çünkü haber-i vâhid’in kabulünde râvinin mezhebi ve akidesi ne olursa olsun esas alınanın sıhhati olduğu kabul edilir.⁷⁹ Son dönem âlimlerinden Burûcerdî muvasak hadisin alanını daha da geniş tutarak müctehidin ictihâd için İmamlar döneminde yaşayan Ehl-i Sünnet âlimlerinin rivayetlerine, kavillerine ve meşhur olan görüşlerine de bakmayı şart koşar. Ona göre onların görüşlerinde İmamlar’ın direkt veya dolaylı olarak etkisi vardır. İmamlar’ın söz ve görüşlerinin çoğu kendi zamanlarında yaşayan

⁷⁴ Bahâdilî, *Miftâhu’l-vusûl*, 399; Mekârim Şîrâzî, “‘Ulûmü Pîş Niyâz İctihâd”, 310-311.

⁷⁵ Abdulhâdi Fadlî, *Usûlü’l-hadis*, (Beyrut: Müessesetü Ummü’l-Kurâ, 1421/2002), 74; Cafer Sübhânî, *Usûlü’l-hadis*, (Beyrut: Müessesetü Ummü’l-Kurâ, 1421/2000), 24.

⁷⁶ Fadlî, *Usûlü’l-hadis*, 82; Ali Nâsırî, *Hadis İlimlerine Giriş*, (İstanbul: el-Mustafa Yay., 2014), 167.

⁷⁷ Fadlî, *Usûlü’l-hadis*, 106; Sübhânî, *Usûlü’l-hadis*, 48, 50-51.

⁷⁸ Fadlî, *Usûlü’l-hadis*, 107; Sübhânî, *Usûlü’l-hadis*, 48, 50-51; Sünnî camiada hasen hadis, ravinin adaleti konusunda değil, zaptı konusunda şüphe olduğu zaman hasen kabul edilir. Muhammed Tahhân, *Teysîrü’l-Mustalahü’l-Hedîs*, (Riyad: Mektebetü’l-Mea’ârif, 1417/1996), 46.

⁷⁹ Bk. Sadruddîn Fadlullâh, *et-Temhîd fî Usûli’l-Fıkıh*, (Lübnan: Dârü’l-Hâdî, 1423/2002), 254; Sübhânî, *Usûlü’l-hadis*, 48, 50-51.; Fadlî, *Usûlü’l-hadis*, 108; Nâsırî, *Hadis İlimlerine Giriş* 169; Abdullah Ünalın, *Şia’da Hadis Usûlü*, (İstanbul: İrak Yay.,2008), 119-129. Muvasak hadisin Câferîler’de ne derece kabul gördüğüne bir delil olarak, en muteber hadis kitabı olarak kabul ettikleri Küleynî’nin *el-Kâfî*’sinde 1118 adet muvasak hadisin bulunması verilebilir. Bk. Abdulkadir Çuhacıoğlu, “Şia’da Hadis Anlayışı”, *İnzar Dergisi*, 1/ 3 (2014), 23. Muvasak hadisin hangi Câferî âlimlerce kabul edildiği hakkında geniş bilgi için ayrıca Bk. Çuhacıoğlu, “Şia’da Hadis Anlayışı”, 18-22.

cumhur arasında meşhurdu. Aynı zamanda önce Ehl-i Sünnet’e müntesip olup sonra İmâmiyye’ye intisap eden âlimler olduğu gibi, onlara soru sorup kendi mezhebinde kalan ve onların rivayetlerine kendi kitaplarında yer veren âlimler de vardı.⁸⁰ Zayıf hadis, sıhhat açısından sahih, hasen ve muvassak hadislerin seviyesine ulaşmayan hadislerdir. Diğer bir deyişle; senedi muttasıl olmayan, ravileri sikâ ve âdil olmayan hadislerdir.⁸¹

Bir hadisin Câferî fakihlerce kabul görmesi için belirli basamaklardan geçmesi gerekir. Hadis önce metin açısından, daha sonra senet yönünden tenkide tabi tutulur. Bu iki kriterden geçtikten sonra hadisle amel edilebileceği kabul edilir. Metin yönünden bir hadisin kabul edilmesi için, hadis’in Kur’ân’a ters olmaması, bilinen sünnete muhalif olmaması, akl-ı selîme ve tarihi gerçeklere ters düşmemesi, ümmetin ittifakına muhalif olmaması gerekir. Bu kriterleri başarıyla geçen hadisin senet yönünden ravileri tenkide tabi tutulur. Bunu da geçtikten sonra ancak o hadis “sahih” kabul edilir.⁸² Câferî hadis külliyatında geçen bir hadisin aynısının Sünnî hadis kaynaklarında da geçmesi, o hadisin sıhhatini artıran sebeplerden biri olarak kabul edilir.⁸³

Hadislerin hüccet değeri konusunda Câferî fakihler arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mütevâtir hadis’in hüccet olduğu konusunda ihtilaf bulunmamaktadır.⁸⁴ Haber-i vâhidin hücciyeti konusunda ise ihtilaf vardır. Ahbârîlere göre Kütüb-i Erba’a’da geçen tüm hadisler sahih kabul edilir.⁸⁵ Usûlîlerde ise; ilk temsilcilerinden Şerif Murtaza’ya göre âhâd hadis delil değildir. Şeyh Tûsî, önceki âlimlerin haber-i vâhidle amel etmesini gerekçe göstererek haber-i vâhidi taksimata tabi tutmadan hüccet kabul eder. Ondan sonra gelen İbn İdrîs Hillî, haber-i vâhid konusunda Tûsî’yi eleştirir onun bu konudaki görüşlerini reddeder. Bu konuda Şerif Murtaza gibi düşünür.⁸⁶

Hadisleri; sahih, hasen, muvassak, zayıf diye dörde taksimi bazı araştırmacılara göre Seyyid İbn Tâvûs (ö. 664/1265), bazılarının göre ise ‘Allâme Hillî (648/1250) ile başlamıştır. Ondan sonra gelen Usûlîler bu taksimatı esas alarak haber-i vâhidi hüccet kabul etmişlerdir.⁸⁷ Daha sonra gelen ulemanın geneli haber-i vâhidin kısımlarından; sadece sahih hadisi hüccet kabul etmiş, bazıları ise buna ek olarak hasen ile muvassak

⁸⁰ Muhammed Vâizzâde, “el-İctihâd ‘inde’ş-Şîati’l-İmâmiyye Masâdiruh ve Zavâbituh”, *Risâletü’t-Takrîb*, 26, (Umman, 1419/2000), 29. Câferîler’in Sünnî kanaldan gelen hadisleri ve icmaları kabul ettiğine dair Bk. Ali b. Rızâ b. Hâdî Kâşifu’l-Çitâ, *Edvâru ‘ilmi’l-fikhi ve etvâruh*, (Lübnan: Dâru’z-Zehrâ, 1399/1979), 62-63.

⁸¹ Sübhânî, *Usûlü’l-hadîs*, 48, 50-51; Fadlî, *Usûlü’l-hadîs* 108-109; Nâsirî, *Hadis İlimlerine Giriş*, 160-171; Ünalın, *Şîa’da Hadis Usûlü*, 129.

⁸² Çuhacioglu, “Şîa’da Hadis Anlayışı”, 26-27.

⁸³ Murtaza Mutahharî, *Hâtemiyet*, (Ankara: Fecr Yay., 1997), 124.

⁸⁴ Muhammed Rızâ Muzaffer, *Usûlü’l-Fikh*, (Beirut: Dâru’t-Te’âruf, 1403/1983), 2: 62-63, 79; Fadlî, *Usûlü’l-hadîs*, 8.

⁸⁵ Yusuf Bahrânî, *el-Hadâiku’n-nâdire fi ahkâmi’l-‘itretî’t-tâhire*, (Beirut: Dâru’l-Edvâ, 1405/1985), 1: 16; Muhammed ‘Abdülhüseyn Muhsîn Garavî, *Masâdirü’l-istinbât beyne’l-Usûliyyîn ve’l-Ahbâriyyîn*, (Beirut: Dâru’l-Hidâye, 1412/1992), 128.

⁸⁶ Muzaffer, *Usûlü’l-Fikh*, 2: 77; Ebû Câfer Muhammed b. Mansur İbn İdrîs Hillî, *Kitâbu’s-serâiri’l-hâvî li-tahrîri’l-fetvâ*, (Kum: Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, 1410/1990), 1: 50-60; Mazlum Uyar, *Şîi Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, (İstanbul: Kaknüs Yay., 2004), 60-61.

⁸⁷ Garavî, *Masâdirü’l-istinbât*, 126-127.

hadisi de hüccet kabul etmişlerdir. Bazı karinelerle zayıf hadisin de hüccet kabul edilebileceğini söylemişlerdir.⁸⁸

Sübhânî; sahih, muvassak, hasen ve zayıf tüm hadislerin kayıt altına alınması gerektiğini, zayıf bilinen bir hadisin başka bir hadisle desteklenip sağlam hale gelebileceğini, çünkü hadislerin birbirini teyit etme ve kuvvetlendirme ihtimalinin bulunduğu belirterek, bu vesilelerle fakihin bir zayıf hadis hakkındaki görüşünün makbul seviyesine gelebileceği ihtimalini kabul etmektedir.⁸⁹ Yani ona göre, zayıf hadis de değerlidir. Zayıf da olsa başka bir hadisle desteklenip makbul hale gelebileceği ihtimaline binaen hiçbir hadis atılıp yok sayılmamalıdır.

Câferîler'de ilk hadis mecmuaları ve icthâd için tedvin edildiği dönemden günümüze kadar kaynak kabul edilen en muteber hadis kitapları *Kütüb-i Erba'a*'dır. Bunlar sıhhat derecesine göre şöyle sıralanırlar: Ebû Câfer Muhammed b. Ya'kub Kuleynî'nin (ö. 328/940) *el-Usûl mine'l-Kâfi*'si, Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Bâbeveyh Sadûk (Şeyh Sadûk)'un (ö. 381/991) *Men lâ Yahduruhu'l-Fakîh*'i, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan Şeyh Tûsî'nin (ö. 460/1068) *Tehzîbü'l-Ahkâm fi Şerhi'l-Mukni'a* ile *el-İstibsâr fi mâ Uhtulife mine'l-Ahbâr* diye adlandırılan iki eseri.⁹⁰

Daha sonra bu kitapların içerdiği hadislerden başka hadisleri de içinde barındıran *tekmil dönemi eserler* gelmektedir. Bu kitaplar ise şunlardır: Muhammed Bâkır Meclisî'nin (ö. 1110/1699) *Bihâru'l-Envârî'l-Câmi'a li Dureri Ahbârî'l-Eimmeti'l-Athâr*'ı, Muhammed b. Hasan Hür Âmilî'nin (ö. 1104/1683) *Vesâilî's-Şî'a ilâ Tahsîli'l-Mesâilî'l-Şer'iyye*'si, Mirzâ Hüseyin Nûrî'nin/Muhaddis Nûrî (1320/1902) *Müstedrekü'l-Vesâil ve Müstanbatü'l-Mesâil*'⁹¹ ve Hüseyin Tabâtabâi Burûcerdî'nin (ö. 1381/1957) *Câmi'u Ahâdîsi Şî'a*'sı.⁹²

Günümüzde müctehidin icthâd ederken faydalandığı *tekmil dönemi eserlerden* derece olarak daha sonra zikredilen *tanzim dönemi eserler* ise şunlardır: Muhsin Feyz Kâşânî'nin (1091/1671) *el-Vâfi fi Cem'i Ahâdîsi'l-Kutubi'l-Erba'a'l-Kadîme*'si ile Cemâluddîn Hasan b. Zeynuddîn'in (1011/1590) *Münteka'l-Cumân fi'l-Ahâdîsi's-Sihâh ve'l-Hisân*⁹³ adlı eseri.⁹⁴

Sünni ulema da aynı şekilde icthâd ehliyeti için Sünnet/Hadis bilgisinin zarureti Kitap bilgisinden sonra zikredilir. Sünnetten kastedilen Câferî âlimlerden farklı olarak sadece Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleridir. Sünnetin hüccet değeri de Sünnî mezhep âlimleri açısından farklılık arz etmektedir. Ayrıca Câferî âlimlerin dikkate aldıkları

⁸⁸ Sübhânî, *Usûlü'l-hadis*, 60-61; Ünalın, *Şî'a'da Hadis Usûlü*, 124-125.

⁸⁹ Sübhânî, *Usûlü'l-hadis*, 61.

⁹⁰ Geniş bilgi için Bk. Nâsırî, *Hadis İlimlerine Giriş*, 61-77; Ünalın, *Şî'a'da Hadis Usûlü*, 195-199.

⁹¹ *Müstedrekü'l-vesâil*: Bu eser Âmilî'nin *Vesâil*'inde yer almayan ahkâm hadisleri toplanarak oluşturulmuştur. 23514 rivayetten oluşmaktadır. Kitabı önemli ayrıcalıklarından birisi sonunda yer alan on fâidedir. Birinci fâidede *Müstedrek*'in kaynaklarına, ikincisinde bu kaynakların önemi ve müelliflerinin hayatına, üçüncüsünde muhaddislerin usûllerine, diğerlerinde ise *el-Kâfi*, *Men lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, *Tehzîb* vb. hadis kitaplarıyla ilgili konulara değinilmiştir. Ayrıca dirâyetü'l-hadîs ve ricâlu'l-hadîs alanında da önemli fâideler içerir. Mevcut baskısı 24 cilt olarak yayımlanmıştır. Nâsırî, *Hadis İlimlerine Giriş*, 81-83.

⁹² Geniş bilgi için Bk. Nâsırî, *Hadis İlimlerine Giriş*, 77-84.

⁹³ *Münteka'l-cumân*: Bu kitapta, *Kütüb-i Erba'a*'daki ahkâmla ilgili rivayetler derlenmiştir. Müellif kitabın mukaddimesinde, *Kütüb-i Erba'a*'da yer alan bazı rivayetlerdeki belirsizlik, metinlerde görünen yanlışlık veya değişikliklerden dolayı bu kitabı kaleme aldığını, senet bakımından sahih olanlarını olmayanlardan ayırdığını belirtmiştir. Nâsırî, *Hadis İlimlerine Giriş*, 86-89.

⁹⁴ Geniş bilgi için Bk. Nâsırî, *Hadis İlimlerine Giriş*, 84-89.

muvaszak hadis türü Sünnî camiada zikredilmez. Hadislerin tedvininden sonra ictihâd için esas alınan hadis kaynakları da farklıdır. Günümüz bazı Câferî âlimlerin tavsiye ettiği gibi Sünnî camiada ulaşabildiğimiz kitaplarda müctehidin Câferî hadis külliyyatından da faydalanması gerektiğiyle alakalı bir ifadeye rastlayamadık.⁹⁵

1.6. Ricâl Bilgisi

Ricâl ilmi, hadisleri Masumlardan rivayet eden ravilerin tercüme-i hallerini, adalet ve zapt açısından sika olup olmadıklarını tespit eden ilim olarak bilinir.⁹⁶ Konuyla ilgili yapılan yorumlarda; şer'î ahkâmın istinbâtında Kur'ân'dan daha ziyade Sünnet'ten faydalanılması, bu ilmin ne derece gerekli olduğunun bir ispatı olarak ileri sürülür.⁹⁷ Müctehid, şer'î ahkâm için delil kabul ettiği hadislerin râvilerinin kimler olduğunu, hangi dönemlerde yaşadıklarını, inanç bakımından Mâsum İmamlar hakkındaki düşüncelerinin ne olduğunu, ahlakî açıdan âdil, doğruları söyleyen biri olup olmadığını, rivayeti aktarırken hafıza açısından duydukları gibi aktarma becerilerinin ne seviyede olduğunu tespit için ricâl ilmine ihtiyaç duyar. Rical ilmi sayesinde sikâ ravi veya kavî senet zayıftan, sahih sakim'den ayırt edilir. Ayrıca ravi ve mervî'nin, öğrenciler ve meşâyihlerin tanınmasıyla muttasıl senet maktû' ve mürsel'den tefrik edilebilir. Ricâl âlimlerinin ravilerin sözlerine itimat edip etmedikleri bilgisine onların eserleri sayesinde ulaşılabilir.⁹⁸

Câferî âlimler tarafından günümüze kadar kaleme alınan usûl eserlerinin büyük çoğunluğunda müctehidde bulunması gereken sıfatlar sayılırken, ricâl ilmi müstakil olarak sayılmıştır.⁹⁹ Câferî Ahbârî ekolü ise, ricâl ilmine ihtiyaç olmadığı görüşündedir. Ahbârîler, meşhur hadis kitaplarında, özellikle hadislerinin tümünü peşinen sahih kabul ettikleri Kütüb-i Erba'a'da geçen hadis râvilerinin ahvalini araştırmaya gerek olmadığını kabul ederler. Onlara göre, râviler sikâ olmasalardı hadis âlimleri kitaplarında onların rivayetlerine yer vermezlerdi.¹⁰⁰

İctihâdın kaynaklarından kabul edilen hadisin ravilerinin sika olup olmadığını tespit etmek için birinci derecede faydalanılan eserler ricâl ve fihrist kitaplarıdır. Câferî âlimlerin, tedvin edildiği dönemden günümüze kadar başvuru kaynağı olarak kabul ettikleri ricâl ve fihrist kitapları tarihî dönemler ve öncelik sıraları açısından üç gurupta işlenmiştir:

⁹⁵ Bk. Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, 207-208; Karaman, *İctihâd*, 168-173; Ömerî, *el-İctihâd fi'l-İslam*, 64-72; Zekiyüddin Şaban, *Usûl-Fıkh İslam Hukuk İlminin Esasları*, trc. İbrahim Kafi Dönmez, (İstanbul: TDV Yay. 1977) Esen, *Hanefî Usûlcülerin İctihâd Teorisi*, 112,116-117; Yenidoğan, *Mütekellimin Usûlcülerinin İctihâd Anlayışı*, 131-133, 146-149.

⁹⁶ Mekârim Şîrâzî, "Ulûmü Pîş Niyâz İctihâd", 311; Nâsırî, *Hadis İlimlerine Giriş*, 185-186.

⁹⁷ Âyetullah Hoî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 25-26; Komisyon "el-İctihâd", 5: 212-213.

⁹⁸ Sübhânî, *Usûlü'l-hadîs*, 131-135; a.mlf. *el-İctihâd ve't-taklîd*, 67-68; Nâsırî, *Hadis İlimlerine Giriş*, s186.

⁹⁹ Bk. Şehîd-i Sâni, *Resâilü's-Şehîdî's-Sâni*, 2: 786; Şeyh Behâî, *Zübdetü'l-usûl*, 164; Tûnî, *el-Vâfiye fi'l-usûl*, 261; Ahmed, "Resâilü Nâdire 'Umdeti'l-'İtimâd fi Keyfiyeti'l-İctihâd", 150; Âyetullah Humeynî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 12; Âyetullah Hoî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 25-26; Rıza Sadr, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 41.

¹⁰⁰ Yusuf Bahrânî, *el-Hadâiku'n-nâdirâ*, 1: 16; Mirzâ Kummî, *el-Kavânînu'l-muhkeme*, 4: 479; Çarevî, *Masâdiru'l-istinbât*, 128; Komisyon "el-İctihâd", 5: 213; Mekârim Şîrâzî, "Ulûmü Pîş Niyâz İctihâd", 312.

Birinci grup: Hicrî III. ve V. asırlar arasında kaleme alınan ilk ricâl kaynaklarıdır. Şeyh Tûsî'nin (ö. 260/854) *Ricâl*'ı ve *Fihrist*'i, Berkî'nin (ö. 270/884) *Ricâl*'ı, Keşşî'nin (ö. 340/951) *Ricâl*'ı, Ebû Gâlib Zerârî'nin (ö. 367/ 977) *Risâle*'si, Necâşî'nin (ö. 450/1058) *Ricâl*'ı ile İbn Gazâirî'nin (ö. 450/1058) *Ricâl*'i bu tarihlerde yazılıp elimize ulaşan önemli eserlerdir.¹⁰¹

İkinci grup: Hicrî VI. ve VIII. asırlar arasında yer alan ikinci derecede ricâl kaynaklarıdır. İbn Şehraşub'un (ö. 588/1192) *Me'âlimü'l-Ulemâ*'sı, Şeyh Müntecebüddîn'in (ö. 600/1203) *Fihrist*'i, İbn Dâvûd'un (707/1307) *Ricâl*'i, 'Allâme Hillî'nin (ö. 726/1325) *Hulâsatü'l-Akvâl* adlı eseri bu dönemin en önemli eserleridir.¹⁰²

Üçüncü grup: Câferîler'in hicrî onuncu asırdan günümüze kadar kaleme alınan son dönem ricâl kaynaklarıdır. En önemlileri şunlardır: 'Înâyetullâh Ali Kuhpâî'nin (ö. 993/1585) *Mecma'ü'r-Ricâl*'i, Seyyid Mustafa Hüseyinî Tefrîşî'nin (h. XI) *Nakdu'r-Ricâl*'i, Muhammed b. Ali b. Erdebîlî'nin (h. XI.) *Câmiü'r-Ruvvât*'ı, Seyyid Muhammed Mehdî Bahru'l-Ulûm'un (ö. 1212/1797) *Ricâl*'i, Şeyh Abdullah Mamakânî'nin *Tenkîhu'l-Makâl*'i, Şeyh Muhammed Takî Şüsterî'nin *Kâmûsu'r-Ricâl*'i, Âyetullâh Hoî'nin *Mu'cemu'r-Ricâl* adlı eseri.¹⁰³

Sünnî âlimlerinin konuyla alakalı eserinin hiçbirinde Câferî âlimlerin ictihâd ehliyeti için zaruri kabul ettiği "rical bilgisi" müstakil bir şart olarak zikredilmez. Rical ilminin gerekliliği genelde Hadis/Sünnet bilgisi başlığı altında ifade edilir.¹⁰⁴

1.7. Usûlü'l-Fıkh Bilgisi

Usûlü'l-fıkh, müşterek unsurlarla/külli kaidelerle şer'i hükmü istinbat etme ameliyesi olarak tarif edilir.¹⁰⁵ Usûlü'l-fıkh olmadan ictihâd etmenin mümkün olamayacağı; Kitâbullâh'ın, sünnet'in zâhirinin, haber-i vâhid'in, icmâ ve delil-i akîl'nin hüccet değerinin anlaşılamayacağı Câferî âlimlerin genel kabulüdür. Çünkü bu delillerin tartışıldığı yer usûl ilmidir. Bu sebeple usûlü'l-fıkh'ın ictihâdın mukaddimelerinin en önemlilerinden -bazılarına göre en başta geleni¹⁰⁶- olduğu Câferî usûlcüler tarafından ittifakla kabul edilmiştir.¹⁰⁷ Bunun istisnası Câferîler'in Ahbârî ekolüdür. Onlar usûlü'l-fıkh ilmini gereksiz görüp bid'at kabul ederler. Onlara göre, bu ilim Mâsumlar döneminde yoktu. Onlar döneminde insanlar usûlü'l-fıkh'la değil, hadislerle amel ederlerdi ve Mâsumlar hadisle amel edenlere karşı çıkmaz, aksine teyit ederlerdi. Ahbârîler'in usûlü'l-fıkh'a karşı olmalarının bir diğer sebebi ise, bu ilmin ilk olarak Sünnîler tarafından istinbâtta kullanılması ve Câferî Usûlîler'in bu ilmin yöntemlerinde Sünnîler'i

¹⁰¹ Nâsırî, *Hadis İlimlerine Giriş*, 201.

¹⁰² Nâsırî, *Hadis İlimlerine Giriş*, 201

¹⁰³ Nâsırî, *Hadis İlimlerine Giriş*, 201.

¹⁰⁴ Bk. Ömerî, *el-İctihâd fi'l-İslam*, 72-82; Esen, *Hanefî Usûlcülerin İctihâd Teorisi*, 112; Yenidoğan, *Mütekellimin Usûlcülerinin İctihâd Anlayışı*, 131-133.

¹⁰⁵ Muhammed Bakır Sadr, *Durûs fi İlmi'l-Usûl*, (Kum: İntişârâtü Dâru's-Sadr, 1434/2013), 1: 46.

¹⁰⁶ Mirzâ Kummî, *el-Kavânînü'l-muhkeme*, 4: 462; Komisyon "el-İctihâd", 5: 210; Âyetullah Hoî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 25; Murtazâ Hüseyin Yezdî Fîrûzâbâdî, *'Înâyetü'l-Usûl fi Şerhi Kifâyeti'l-Usûl*, (Kum: Kitapfurûş Fîrûzâbâdî, 1400/1980), 6: 193.

¹⁰⁷ Âyetullah Humeynî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 10-11; Âyetullah Hoî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 25; Mekârim Şîrâzî, "Ulûmü pîş niyaz ictihâd", 314; Komisyon "el-İctihâd", 5: 210

taklîd ettiğini iddia etmeleridir.¹⁰⁸ Âyetullâh Humeynî, Ahbârîler'in bu konuda ifrâta kaçtıklarını, onların Usûlîler'in usûlü'l-fikh'i tedvîn ve ahkâmı onun vesilesiyle elde etmelerine karşı sert çıkışlarının temelinde, usûl kitaplarının bazı bahislerinin mûlahazalarından kaynaklandığını belirtmektedir. Devamında; istihsân, kıyas ve zann gibi Câferîlerce meşrû olmayan bazı istidlâl yollarının Sünnî usûl kitaplarında geçmesinin, Ahbârîler'i bu istidlâl metotlarının Usûlîlerce de dayanak kabul edildiği zannına kattığı için usûl ilmine karşı çıktıklarını ifade etmektedir.¹⁰⁹

Ahbârîler'in usûl ilminin Mâsumlar döneminde olmadığı için bidat olduğuyla ilgili görüşlerine karşı delil olarak şunlar ileri sürülmüştür: Mâsumlar döneminde müstakil olarak, tedvin edilen tam usûl kitabı olmasa da usul konuları onların bazı sözlerinde dağınık ve sade olarak geçmiştir. Aşhâpları arasında bu konular kullanılmıştır. Örneğin ahkâmın teâruzu, istishâb, 'âmm-hâss, mutlak-mukayyed, nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih, hadisin manayla rivayeti, iftâ meselesi vb. usûl konuları o asırlarda revaçtaydı.¹¹⁰ Ayrıca Ahbârîler'in İmamlar döneminde usûl konularından bahseden eserlerin olmadığına dair iddialarına karşı, İmamlar döneminde tedvin edilen bazı eserler delil olarak sunulmuştur. O dönemde yazılan usûlle alakalı iki kitap; İmam Mûsa Kâzım ile İmam Rızâ'nın ashâbından Yunus b. Abdurrahmân'ın (ö. 208/817) teâdül ve tercih bahislerini işlediği *İhtilâfu'l-Hadîs ve Mesâilüh*'u ile Ebû Sehl Nevbahtî'nin (ö. 311/916) *el-Husûs ve'l-Umûm* adlı eseridir.¹¹¹

Ahbârîler her ne kadar usûlü'l-fikh ilmine karşı olduklarını söylese de tatbikte usûlden faydalanmışlardır. Bu konuda, *Hadâiku'n-Nâdire* adlı eserinde usûl ilmine karşı çıkan ve kendisi de bir Ahbârî olan Yusuf Bahrânî'nin (ö. 1186/1772) görüşlerinin isbatı için kitabın birinci cildinin *mukaddime* bölümünde çeşitli başlıklar altında usûle başvurusu delil olarak gösterilir. Örneğin; ikinci mukaddime haber-i vâhid'in hüccet olduğuna değinmiştir. Üçüncüsünde ahkâm-ı şer'iyenin elde edilme dayanakları olan; zevâhiru'l-kitâb, icmâ, şüpheli şeylerde aslu'l-'adem ve aslu'l-berâe, vucûb, mukaddime-i vucûb, bir şeyin emr edilmesinin zıddının nehyini gerektirmesi meselesi, kıyas-ı evleviyye ve mansûs-u ille konularına değinmiştir. Altıncısında teâruz-u edille konusunu işlemiştir. Yedincisinde, emr'in ve nehy'in vucûb ve tahrîme delaleti konusunu ele almıştır. Sekizincisinde hakikat-ı şer'î konusuna; dokuzuncusunda ma'nâ ve mefhûmu müştâk'a; onuncusunda akıl delili ve onun kabul edilmeme gerekçesine değinmiştir. On birincisinde kavâid-i fikhî'nin kısımlarını işlemiştir.¹¹² Görüldüğü üzere sayılan tüm konular birer usûl konusudur. Bu açıdan bakanlar bu konuda Ahbârî ve Usûlîler arasındaki tartışmanın vakıada ve gerçekte değil lafzen ve şeklen olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹¹³

¹⁰⁸ Âyetullah Humeynî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 10-11; Mekârim Şîrâzî, "Ulûmü Pîş Niyâz İctihâd", 315.

¹⁰⁹ Âyetullah Humeynî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 10-11.

¹¹⁰ Mîrzâ Kummî, *el-Kavânînu'l-muhkeme*, 4: 466-467; Mekârim Şîrâzî, "Ulûmü Pîş Niyâz İctihâd", 315-316.

¹¹¹ Kazvîni, *Ta'lîka alâ me'âlimi'l-usûl*, 4: 268-269; Mekârim Şîrâzî, "Ulûmü Pîş Niyâz İctihâd", 316.

¹¹² Bahrânî, *el-Hadâiku'n-Nâdire*, 1: 4-170; Kazvîni, *Ta'lîka alâ me'âlimi'l-usûl*, 7: 264-265; Mekârim Şîrâzî, "Ulûmü Pîş Niyâz İctihâd", 316-317.

¹¹³ Mekârim Şîrâzî, "Ulûmü Pîş Niyâz İctihâd", 317.

Bâkır Sadr (ö. 1400/1980), usûl ilminin istinbât için gerekliliğiyle ilgili; onun fıkıh (ahkâm-ı şer'î) için gördüğü işlevi, mantık ilminin doğru düşünmenin kuralları/kanunları olması hasebiyle gördüğü işleve benzetmiş, usûl'ü “*mantıku'l-fıkh*” ve “*mantıku 'ame-liyeti'l-istinbât*” diye isimlendirmiş; fıkıhı, istinbât metotlarıyla elde edilen ilim, ilm-i usûlü ise bu metotların mantığı olarak görmüştür. Ona göre usûl nazariye, fıkıh ise bu nazariyenin tatbikidir. Bâkır es-Sadr usûl ilminin istinbât için gördüğü işlevi, marangoz ile onun kullandığı araçlara benzetmiştir. Marangozun elinde keser ve testere neyse; usûl de müctehidin elinde istinbât için öyledir.¹¹⁴ O bu benzetmesiyle usûlü'l-fıkh'ın istinbât eden bir müctehid için olmazsa olmaz şart olarak gördüğünü ifade etmiştir.

Usûl ilminin kapsam olarak müctehid için ne derece bilinmesi gerektiğiyle ilgili yapılan bazı değerlendirmelerde; müctehidin usûl ilminde uygulamada pek yeri veya semeresi olmayacak konular ile mukaddimelerdeki gereksiz felsefî ve edebî tartışmalarla fazla zaman harcamayıp, kendisiyle ahkâm-ı şer'iyeyi elde edebileceği konulara ağırlık vermesi gerektiği savunulmuştur.¹¹⁵

Sünnî âlimlerden bazıları, usûlü'l-fıkhı müctehid için en önemli şart olarak kabul etmişler. Çoğunluk âlimler usûlü diğer müstakil şartlar derecesinde zikretmişler. Bazıları usûlü'l-fıkh yerine deliller bahsinin bir alt konusu olan kıyası bilmeyi şart koşmuşlar. Bazıları ise usûlü'l-fıkhı asılları (Kur'an ve Sünnet) bilme şartı kapsamında kabul ettikleri için ayrıca zikretmemişlerdir.¹¹⁶ Caferî âlimler kıyası istinbât için delil kabul etmedikleri için icthâd ehliyeti için kıyas bilmeyi zikretmemişlerdir.¹¹⁷

1.8. Furûü'l-Fıkh Bilgisi

Fıkıh ilmi bazı usûlcülerce icthâdın temel mukaddimelerinden sayılmıştır. Bazıları ise fıkıh ilmini icthâdın mukaddimesi değil onun sonucu olarak kabul etmişlerdir. Fıkıh ilminden kasıt, daha önce yazılan fıkıh ve ahkâmla alakalı eserlerden ve o eserlerde zikredilen görüşlerden haberdâr olmaktır. Müctehid olacak kişide icthâd melekesi, birden değil ancak belli bir mümârese ve temrinden geçtikten sonra oluşabilir. Müctehidin kendisinden önce fıkıh alanında yazılan temel eserlerden faydalanması onu bazı yolları yeniden keşfetme zahmetinden kurtarır ve fıkıhın temel meseleleri hakkındaki tartışmalardan haberdar olmasını sağlar. Böylece o konularla alakalı kendi zamanına kadar ulaşan görüş ayrılıkları hakkında bilgi sahibi olması sayesinde usûl ka-idelerinin furû meselelerine nasıl tatbik edildiği noktasında ilim sahibi olur.¹¹⁸

¹¹⁴ Muhammed Bâkır Sadr, *el-Me'alimü'l-cedide li'l-usûl*, (Necf: Mektebetü'n-Necâh, 1395/1975), 14-15.

¹¹⁵ Âyetullah Humeynî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 10; Cafer Sübhânî, “el-Kavlü's-Sedîd fi'l-İctihâd ve't-Taklîd”, *er-Resâilü'l-erba'a*, (Kum: Müessesetü İmâm Sâdık, 1415/1994), 67.

¹¹⁶ Bk. Muhammed b. İdris eş-Şafîi, *er-Risale*, trc. Ubeydullah Dalar, (Ankara: Nur Dağıtım, 1979), 298-300; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2: 338; Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Mahsûl fi Usûlü'l-Fıkh*, (Kahire: Dâru's-selâm, 1432/2011), 5: 25; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, 109-110; Muhammed Hudârî, *Usûlü'l-Fıkh*, (Mısır: Mektebetü't-Ticariyye el-Kübrâ, 1969), 368; Abdülkerim Zeydan, *Fıkh Usûlü*, trc. Ruhi Özcan, (İstanbul: İFAV Yay., 1993), 377-378; Ömerî, *el-İctihâd fi'l-İslam*, 91-94; Esen, *Hanefî Usûlcülerin İctihâd Teorisi*, 115; Yenidoğan, *Mütekellimin Usûlcülerinin İctihâd Anlayışı*, 135-137.

¹¹⁷ Bk. Muhammed Rıza Muzaffer, *Usûlü'l-Fıkh*, (Beyrut: Dâru't-Te'âruf 1983), 2:161, 176-180.

¹¹⁸ Bk. Âyetullah Humeynî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 14-17; Sübhânî, “el-Kavlü's-Sedîd fi'l-İctihâd ve't-Taklîd”, 70-71; Mekârim Şîrâzî, “Ulûmü Pîş Niyâz İctihâd”, 319; Komisyon “el-İctihâd”, 5: 214.

İmamlar’ın dönemine yakın yaşayan âlimlerin eser ve görüşlerinden başlayarak yakın döneme kadar kronolojik sıra takip edilerek fıkıh müdevvenatından ictihâd usûlü açısından faydalanılması tavsiye edilir. Örnek kabilinden bu âlimlerden bazıları ve fıkıhla ilgili eserleri şöyle sıralanır: Fadl b. Şâzân’ın (ö. 260/874) *el-Îzâh*’ı; Sadûkeyn diye meşhur olan Ali b. Hüseyin b. Bâbeveyh Kummî’nin (ö. 329/941) *Kitâbu’s-Şerai*’i; Şeyh Sadûk’un (ö. 381/991) *el-Mukni’ ve’l-Hidâye*’si; İbn Ebî Âkil Bahrânî’nin (ö. 369/979) *el-Müstemsek bi-Habli Âli Resûl*’ü; İbn Cüneyd İskâfî’nin (ö. 381/991) *Tehzîbü’s-Şî’a li-Ahkâmî’s-Şerî’a*’sı; Şeyh Müfid (ö. 413/992) *el-Mukni*’si; Şeyhu’t-Tâife Ebû Câfer Tûsî’nin (ö. 460/1039) *el-Mebsût ve en-Nihâye*’si; İbnü’l-Berrâc’ın (ö. 489/1069) *el-Muhezzeb*’i; İbn İdris Hillî’nin (598/1201) *Serâiru’l-Hâvî li Mücerredî’l-Fetvâ*’sı; Muhakkık Hillî’nin (ö. 676/1277) *Şerâi’u’l-İslâm*’, *Muhtasaru’n-Nâfi’ ve Şerhu Nüketi Nihâye*’si; Yahya b. Said Hillî’nin (ö. 689/1290) *el-Umde ve’l-Fasîhu’l-Menhec*’i; ‘Allâme Hillî’nin (ö. 726/1305) *Muhtelefu’s-Şî’a fi Ahkâmî’s-Şerî’a*, *Kavâidu’l-Ahkâm ve İrşâdu’l-Ezhân*’ı; Şehîd-i Evvel’in (ö. 786-1384) *el-Kavâid ve’l-Fevâid*, *el-Lum’atu’d-Dimaşkiyye ve el-Elfiyye*’si; Fâdıl Mikdâd’ın (ö. 876/1407) *Kenzu’l-İrfân*’ı; İbn Fehd Hillî’nin (ö. 841/1420) *el-Muhezzebu’l-Bârî*, *el-Muhtasar*, *el-Mu’cezu’l-Hâvî ve Şerhu’l-İrşâd*’ı; Muhakkık Sâni Kerekî’nin (ö. 940/1533) *Câmi’u’l-Makâsid*, *Ta’liku’l-İrşâd ve Fevâidu’s-Şerî’a*’sı; Şehîd-i Sâni’nin (ö. 966/1545) *Revdatu’l-Behiyye fi Şerhi’l-Lüm’ati’d-Dimaşkiyye*, *el-Makâsidu’l-Âliyye ve Mesâliku’l-Efhâm*’ı; Muhakkık Erdebîlî’nin (ö. 993/1585) *Mecm’au’l-Fâide ve’l-Burhân*, *Zübdetü’l-Beyân*’ı ve daha sonra günümüze kadar gelen âlimlerin eserleri.¹¹⁹

Zikredilenlerin yanında Ehl-i Sünnet âlimlerinin özellikle mukayeseli olarak yazılan eserlerinden faydalanılması önerilir. Örnek olarak verilen eserler; Serahsî’nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*’u, İbn Rüşd’ün (ö. 590/1193) *el-Bidâyetü’l-Müctehid*’i, İbn Kudâme’nin (ö. 620/1223) *el-Muğni*’sidir. Ehl-i Sünnet ve Câferî fıkının mukayeseli olarak işlendiği Ebû Câfer Tûsî’nin *el-Hilâf* adlı eseri ile ‘Allâme Hillî’nin *Tezkiretü’l-Fukahâ*’sından da bu anlamda faydalanılması tavsiye edilir.¹²⁰

Müctehidin istinbât için, kendisinden önceki Câferî fıkı ve fetvalarını bilmesinin yanında Sünnî kanaldan gelen fıkı ve konuyla ilgili ahbâr (hadisler) hakkında da bilgi sahibi olmasının özellikle Peygamber’den ve İmamlar’dan gelen rivayetlerin teâruzu durumunda çelişen hadisleri halletmede ilâciye hadis¹²¹ görevi göreceği ve ahkâmı daha iyi anlamasına ışık tutacağı kabul edilmektedir.¹²² Ayrıca İmamlar döneminde yaşayan Sünnî âlimlerin fetvalarının, İmamlar’ın hadislerini de ihtiva etmesi muhtemel

¹¹⁹ Sübhânî, “el-Kavlü’s-Sedîd fi’l-İctihâd ve’t-Taklîd”, 71.

¹²⁰ Sübhânî, “el-Kavlü’s-Sedîd fi’l-İctihâd ve’t-Taklîd”, 71-72. Ayrıca Bk. Âyetullah Humeynî, *el-İctihâd ve’t-taklîd*, 14-17.

¹²¹ Hadislerin uyumsuzluğu ve bazı hadislerin birtakım ayetlerin içeriğiyle çelişmesi meselesi hadis ilminin tedvin edildiği ilk zamanlara dönmektedir. Bu yüzden Ehl-i beyt İmamlarının ashâbı ve öğrencileri hadislerin zahirindeki çelişkileri ve ihtilafları gidermenin çözümünü öğrenmek için İmamlara sorular sorarlardı. İmamlar cevabın yanı sıra bu sorunun giderilmesi için onlara birtakım ölçü ve kurallar da öğretirlerdi. Hadislerde görünen zâhirî tearuzları gidermek için Ehl-i beyt İmamlarından nakledilen öğreti ve ölçüleri kapsayan rivayetler mecmuasına “ilâciye Haberleri” denir. Bk. Komisyon, “Fıkıh ve İctihâd”, *Dâyiretü’l-Me’ârif Teşeyyu*’, ed. Sâid Muhibbî, (Tahran: Çâphâne-i ‘ilmî ve Ferhengî, 1373/1994), 76.

¹²² Âyetullah Humeynî, *el-İctihâd ve’t-taklîd*, , 17; Sübhânî, “el-Kavlü’s-Sedîd fi’l-İctihâd ve’t-Taklîd”, 70-71; Feyz, *el-Fıkıh ve’l-ictihâd*, 1: 170.

olduğu için onların görüş ve fetvalarını bilmek ictihâd için gerekli ön şartlardan kabul edilmiştir. Örneğin İmam Şâfiî (ö. 204/819) İmam Muhammed Cevâd (ö. 219/835) döneminde, İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) İmam Ali Hâdî (ö. 254/868) döneminde vefat etmiştir.¹²³

Sünnî âlimler arasında fûrû fikhî ictihâd için şart olarak kabul edenler olduğu gibi, bu ilmin ictihâddan sonra oluşan bir sonuç olması hasebiyle ehliyet için ön şart olarak kabul etmeyenler de vardır.¹²⁴ Gazzâlî, fûru ilmini ictihâd için şart olarak görülemeyeceğini ifade ettikten sonra, zamanımızda ictihâd ehliyeti kazanmak için fûru fikhla çok uğraşmakla mümkün olduğunu ileri sürerek ictihâd kabiliyetini kazanmayı kolaylaştıran yardımcı ilim olarak kabul etmiştir.¹²⁵

1.9. el-Kavâidü'l-Fikhiyye Bilgisi

Bazı günümüz âlimleri el-kavâidü'l-fikhiyye'yi ictihâd için gerekli olan müstakil ilimlerden biri olarak zikretmektedirler.¹²⁶ Cüz'î hükümleri küllî hükümlerden istinbât etmek için fikhî kaideler önemli vesileler olarak kabul edilir.¹²⁷ Şîrâzî, bazı usûlcülerin, ictihâdın mukaddimelerini sayarken kavâid-i fikhiyyeyi ictihâd ve istinbât için ne kadar önemli olduğunu bilmelerine rağmen müstakil olarak zikretmemelerini esef verici görür. Bu ilmi, fikh ve usûl ilminden ayrı olarak müstakil bir ilim kabul eder.¹²⁸

el-Kavâidu'l-fikhiyye, muhtelif fikh babları içerisinde cârî olan genel/küllî kaideler diye tanımlanır. Bunların bazıları fikh bablarının bir kısmı için, diğerleri ise tüm fikh babları için kullanılabilir. Örneğin: لا ضرر ولا ضرار (Zarar vermek de zarara zararla karşılık vermek de yoktur), الضرر يُزال (zarar izâle olunur) ve الحرج شرعاً مرفوع (zorluk şer'an kaldırılır) kaideleri, bütün fikh babalarında kendilerinden istifade edilen küllî kaidelerden kabul edilir. ما يُضمن بصحيحه يُضمن بفاسده (Sahihliği sorumluluk gerektiren, fasidliği halinde de sorumluluk gerektirir) ve ما لا يُضمن بصحيحه لا يُضمن بفاسده (sahihliği sorumluluk gerektirmeyen, fasidliği halinde de sorumluluk gerektirmez) gibi kaideler ise muamelata özeldir.¹²⁹

Sünnî câmiada klasik usûlcülerden sadece İmam İbn Sübkî'nin el-kavâidu'l-fikhiyye'yi müctehid için gerekli şartlardan gördüğü kabul edilir.¹³⁰ Günümüzde konuyla ilgili bazı eserlerde ictihâd için bu şartın gerekliliği üzerinde durulur. Bu şartın eski usûl eserlerinde müstakil olarak zikredilmemesinin sebebi olarak bunun usûlü'l-fikh şartı kapsamında görülmesinden dolayı olduğu ileri sürülür.¹³¹

¹²³ Feyz, *el-Fikh ve'l-ictihâd*, 1: 170; Sübhânî, "el-Kavlü's-Sedîd fi'l-İctihâd ve't-Taklîd", 69-70.

¹²⁴ Fahu'r-Râzi, *el-Mahsûl*, 6: 25; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, 210; Fahrettin Atar, *Fikh Usûlü*, (İstanbul:İFAV Yay.,2002), 308; Abdulaziz Hayyât, *Şurûtu'l-İctihâd*, (Kâhire: Dâr's-Selâm, 1406/1986), 33-34; Esen, *Hanefî Usûlcülerin İctihâd Teorisi*, 115.

¹²⁵ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2:238.

¹²⁶ Sübhânî, "el-Kavlü's-Sedîd fi'l-İctihâd ve't-Taklîd", 71; Mekârim Şîrâzî, "Ulûmü Pîş Niyâz İctihâd", 320-321; a. mlf., *Envâru'l-usûl*, 3: 561.

¹²⁷ Sübhânî, "el-Kavlü's-Sedîd fi'l-İctihâd ve't-Taklîd", 71.

¹²⁸ Mekârim Şîrâzî, "Ulûmü Pîş Niyâz İctihâd", 320.

¹²⁹ Mekârim Şîrâzî, "Ulûmü Pîş Niyâz İctihâd", 320-321.

¹³⁰ Tâciüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Cem'u'l-cevâm' fi usûlü'l-fikh*, (Beyrut: Dâru Kütübü'l-İlmiye, 2003), 118; Ömerî, *el-İctihâd fi'l-İslam*, 99-100.

¹³¹ Muhammed Musa Tevânâ, *el-İctihâd ve medâ hacetünâ ileyhi fi hâze'l-'asr*, (Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Hadîse, 1972), 191-193; Ömerî, *el-İctihâd fi'l-İslam*, 100-101;

1.10. İcmâ Bilgisi

Fakihin hakkında icmâ olan konuları bilmesi hataya düşmesini önler.¹³² Buradaki icmâdan kasıt, evvela tüm Müslümanların, daha sonra mezhebin kendi içindeki icmâsıdır. Müctehidin hakkında icmâ bulunan tüm konuları bilmesi gerekmez, sadece ictihâd edeceği konu hakkındaki icmâyı bilmesi yeterli görülmüştür.¹³³

Mirza Kummî, müctehid için icma edilen konuları bilmenin gerekliliği hakkında şu değerlendirme bulunmaktadır:

“Fakihin icmâ vâki olan mes’eleleri bilmesi, kendisini onlara muhalefetten korur. Şu zamanımızda icmâ edilen konuları tesbit zordur. Bu tür icmâlar ancak istidlâli fıkıh kitaplarında ve diğer fıkıh metinlerinde yapılacak bir çalışmayla elde edilebilir... Bunlara ek olarak müctehidlerin vifâk ve hilâflarını, Ehl-i Sünnet âlimlerinin ve diğerlerinin ittifak ve ihtilaflarını da bilmek gerekir.”¹³⁴

Sünnî âlimlerin geneli ictihâd ehliyeti için, hakkında icma oluşan konuların bilinmesi gerektiği şartını kabul ederler.¹³⁵

1.11. İctihâd Melekesine Sahip Olmak

İctihâd melekesi birçok usûl eserlerinde müctehidin sıfatlarından kabul edilmiştir. Bazı eserlerde *el-meleketü'l-kudsiyye* (kutsal/vehbi yetenek) ile *reddu'l-furû' ale'l-usûl* (furû meseleleri usûl kaidelerine tatbik etme) melekesine sahip olmak ayrı ayrı,¹³⁶ bazılarında sadece meleke başlığı altında,¹³⁷ bazılarında ise sadece *reddu'l-furû' ale'l-usûl* başlığı altında zikredilir.¹³⁸ Diğer bazı eserlerde meleke ve *reddu'l-furû' ale'l-usûl*, fıkıh bilme başlığı altında zikredilir.¹³⁹ Kimi eserlerde ise meleke, müctehidde bulunması gereken aslı şartlardan değil yardımcı şartlardan kabul edilmektedir.¹⁴⁰

Bu konuda yapılan bir yorumda *reddu'l-furû' melekesinin* ne olduğu ve nasıl işlendiğiyle alakalı özetle şunlar söylenmiştir:

“Reddu'l-furû' ale'l-usûl, bir fer'î mes'elenin hangi usûl kaidesinin kapsamı içinde olduğunu bilip ona göre bir istinbâta bulunmaktır. Bazı âlimler usûlî delilleri bilir ama bunların fer'î meseleye tatbikini bilmez, bazılar ise *reddu'l-furû' melekesine* sahip olur ama delilin ne olduğunu bilemeyebilir. Örneğin, bir âlimin bir mes'elenin icmâlen 'ictimâ'u'l-emr ve'n-nehî' kapsamına girdiğini bilip ama nasıl tatbik edileceğini bilmesi gibi.”¹⁴¹

¹³² 'Alleme Hillî, *Nihâyetü'l-vusûl*, 5: 171.

¹³³ Ahmed, *Resâilü'n-Nâdirâ*, 149-150; Mehdî Şîrâzî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 103.

¹³⁴ Mirzâ Kummî, *el-Kavânînü'l-muhkeme*, 4: 500-501.

¹³⁵ Ebu Zehra, *Fıkıh Usûlü*, 328-329; Zeydan, *Fıkıh Usûlü*, 78; Ömerî, *el-İctihâd fî'l-İslâm*, 93-94; Apyayın, “İctihad”, 21: 437; Esen, *Hanefî Usûlcülerin İctihâd Teorisi*, 113.

¹³⁶ Kâzımî, *Ta'lîka alâ me'âlimi'l-usûl*, 4: 273-274; Feyz, *el-Fıkh ve'l-ictihâd*, 1: 170.

¹³⁷ Behbehânî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Ekmel. *el-Fevâidü'l-Hâiriyye*, (Kum: Mecme'u'l-Efkârî'l-İslâmî, 1415/1994), 337; Kâzımî, *Ta'lîka alâ me'âlimi'l-usûl*, 4: 274.

¹³⁸ Şeyh Behâî, *Zübdetü'l-usûl*, 164; Âyetullah Humeynî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 13-14; Mehdî Şîrâzî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 102-103.

¹³⁹ Mekârim Şîrâzî, *Envâru'l-usûl*, 3: 559; , “Ulûmü Pîş Niyâz İctihâd”, 319

¹⁴⁰ Tûnî, *el-Vâfiye fî'l-usûl*, 283.

¹⁴¹ Mehdî Şîrâzî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, 102-103.

Yani reddu'l-furû' ale'l-usûl melekesine sahip olmak aynı zamanda reddu'l-usûl ale'l-furû' melekesine sahip olmayı da gerektirir."¹⁴²

İbn Şehîd-i Sâni, meleke sahibi olmanın işlevi hakkında şunları söylemektedir:

"Müctehidin fer'î mes'eleleri usûl'e tatbik edebilmesi, cüz'î mes'eleleri küllî kaidelerden elde edebilmesi için ve aynı şekilde delillerin teâruzu halinde birini tercih edebilmesi için idrak gücüne ve el-meleketü'l-müstakîme'ye sahip olması gerekir."¹⁴³

İctihâd için meleke sahibi olmanın gerekliliği konusunda yapılan bir diğer yorumda şunlar ileri sürülmüştür:

"Müctehidin idrak kuvvetine, açık başirete, güzel bir fehme ve zevk-i selîm letâfetine sahip olması gerekir. Bu sıfatlarla mücehhez olması gerekir ki müctehid, fer'î konuları usullere tatbik edebilsin, cüz'iyâtı küllî kaidelerden elde edebilsin, delillerin teâruz ve tezâhümü halinde bazılarını diğer bazılarına karşı tercih veya araları cem' edebilsin."¹⁴⁴

Âlimlerin çoğunluğu, el-meleketü'l-kudsiyye sahibi olmanın daha önce sayılan ilimlerde belli bir mûmârese ve müzâkere yapılmadan elde edilemeyeceği ve kesbî olduğu görüşünde iken,¹⁴⁵ her ne kadar daha önce sayılan ilimleri bilme ihtiyacını gerektirse de vehbî yönünün ağır bastığını kabul eden âlimler de vardır.¹⁴⁶

Meleke sahibi olmanın vehbî olduğunu savunan Mirzâ Kummî ise şunları söylemektedir:

"Müctehidin, meleketün kaviyyetün (kuvvetli melekeye) ve tabîatün müstekîmetün (doğru bir tabiata) sahibi olması gerekir ki furû mes'eleleri usulden elde edebilsin, cüz'î mes'eleleri külliyattan elde edebilsin ve delillerin teâruzu halinde birini tercih etme ilmi kudretine sahip olabilsin. Şu ana kadar sayılan ilimler bunları gerçekleştirmek için yeterli değildir. Güçlü meleke ve doğru tabiat, herkeste bulunmayan ancak bazı kişilerin tabiatında kendiliğinden oluşan Allah vergisi bir özelliktir. Bu özellikler ve sayılan ilimler bir kişide bulunduğu o kişide fıkıh melekesi oluşur. Yani cüz'ileri külliyâta ircâ edebilir. Ama bu halin bir kişide meydana gelmesi kesbî değildir. Kesb ancak bu melekeyi fazlalastırıp güçlendirebilir."¹⁴⁷

Bazı usûlcüler bir müctehidin bu kudsî melekeye sahip olması için tabiatında özetle şu hastalıklardan beri olmasını şart koşmuşlardır.

(1) Fakih şüpheci tabiata sahip olmamalıdır. Çünkü böyle bir kişi istinbât sonucunda ulaştığı ictihâd, başka müctehidlerin görüşleriyle muvafık olduğunda komplekse kapılıp bunu taklit kabul edebilir ve ictihâdları başkalarından farklı olmayınca sanki müctehid olamayacağı yanılgısına kapılabilir.

(2) Çok sorup soruşturan (behhâs) ve itiraz eden olmamalıdır. Çünkü böyle kişilerde şöhret düşkünlüğü ve hep önde olma hastalığı oluşur.

(3) Kendi görüşünde çok ısrarcı/inatçı olmamalıdır. Çünkü böyle tabiata sahip olan kişilerde hakka tabi olma değil, hakkı kendi görüşüne tabi kılma hastalığı oluşur.

¹⁴² Mekârim Şîrâzî, *Envâru'l-usûl*, 3: 559.

¹⁴³ İbn Şehîd-i Sâni, *Meâlimu'l-usûl*, 240.

¹⁴⁴ Bahâdilî, *Miftâhu'l-vusûl*, 400.

¹⁴⁵ Hâirî, *el-Fusûlü'l-gureviyye*, 404-406; Feyz, *el-Fıkh ve'l-ictihâd*, 1: 170; Mekârim Şîrâzî, "Ulümü Pîş Niyâz İctihâd", 319.

¹⁴⁶ Behbehânî, *el-Fevâidu'l-Hâiriyye*, 337; Mirzâ Kummî, *el-Kavânînu'l-muhkeme*, 4: 501; Kâzımî, *Ta'lîka alâ me'âlimi'l-usûl*, 4: 273-274; Feyz, *el-Fıkh ve'l-ictihâd*, 1: 170.

¹⁴⁷ Mirzâ Kummî, *el-Kavânînu'l-muhkeme*, 4: 501.

(4) Kendi yanlış görüşünde zorba (müstebit) olmamalıdır. Böyle kişiler için başında diğer müctehidlerin görüşlerinin neden ve niçin olduğunu tam anlamadan peşinen reddetmeye, eleştirmeye kalkarlar. Kendi anlayışlarının kâsır olabileceğini kabul etmedikleri için yanlış olan görüşlerinde ısrarcı olurlar.

(5) Bir görüş üzerinde sabit duramayan istikrarsız, gel-gitli ve değişken tabiatlı olmamalıdır.

(6) Dakik bir araştırma yapmadan, her duyduğunu kabul eden ve her söze meyleden bir kişilikte olmamalıdır.

(7) Tüm ömrünü kelâm, matematik, nahiv ve fıkıh dışındaki diğer ilimlerle geçirmemelidir. Bunlar fıkıhın tariklerinde ünsiyet elde edemediklerinden, onu diğer ilimlerin tarikleriyle elde etmeye çalıştıkları için fikhî harap edebilmektedirler.

(8) Âyet ve hadislerin zâhiri manasından uzak çeşitli tevillerle yorumlama ve açıklama alışkanlığının olmaması gerekir. Çünkü çok tevilci yorum zihni ifsat edebilir.

(9) Fetva vermede aceleci ve cüretkâr olmamalıdır. Bunlara benzer kişilikte olan bazı cüretkâr doktorlar hataları sebebiyle hastanın ölümüne sebep olabilmektedirler.

(10) İhtiyat konusunda ifrâta kaçmamalıdır. Çünkü böylelerinde fıkıh anlayışının oluşması zordur. Bu yolu takip edenlerin ameli konuda bir fetva vermeleri zordur.¹⁴⁸

Bazı usûlcüler, müctehidin meleke sahibi olması için mukaddime olarak sayılan bu şartları ictihâdın tahakkuku için değil, doğruluğu için gerekli olduğunu kabul ederler.¹⁴⁹

Sünnî camiada ictihâd ehliyeti için “ictihâd melekesine sahip olma”nın gerekliliği şartı, konuyla alakalı ilk dönem eserlerde açık olarak ifade edilmemiştir. Bu konuda “İctihâda fitraten kabiliyetli olma”yı şart olarak kabul eden son dönem ilim adamlarından Abdulkerim Zeydan konuyla alakalı kanaatini şöyle ifade etmektedir:

“Usulcülerin sarahaten beyan etmemelerine rağmen, bize göre ictihâdın bir zarurî şartı da, âlimde ictihâda fitrî bir istîdâd bulunmasıdır. Yani müctehidin ince bir idrâk sahibi olması yanında fikhî bir akıl seviyesine, zihnî bir berraklığa, basiret ve kalb gözü işlerliğine ve açıklığına, güzel anlayışa, zihin keskinliğine mâlik olması şarttır. Bu fitrî istîdâd ve kabiliyete sahip olmadan, şahıs yukarıda ictihâdın şartları olarak saydığımız ictihâdın aletleri durumundaki vasıfları hâiz olsa bile, ictihâdın aletini bilse, öğrense bile müctehid olamaz. Çünkü ictihâdın aleti olan bu şartlar, fitrî ic-tihâd kabiliyeti ve istîdâdıyla bir arada insanda bulunmazlarsa şahsı müctehid kılamazlar, müctehid yapamazlar. Bu görüşümüzde garabet ve tuhaflık yoktur. Mesela insanda fitrî bir şiir istîdâd ve kabiliyeti yoksa Arab Dilini öğrenmesi, Arab Dili ilimlerini iyi kavraması, şiir vezinlerini güzelce hafızasına yerleştirmesi o insanı (Arapça şiir yazan) şâir yapamaz, işte ictihâdda da durum böyledir. İleri gelen sivrilmiş müctehidler diğerlerinden daha fazla ictihâd ilimlerini, ictihâd vesile ve aletlerini bilen insanlar değillerdi. Fakat diğerlerinden daha fazla ictihâd kabiliyetine ve fitrî ictihâd istidadına sahib idiler!..”¹⁵⁰

¹⁴⁸ Behbehânî, *el-Fevâidu’l-Hâiriyye*, 337-341; Mirzâ Kummî, *el-Kavânînu’l-muhkeme*, 4: 509-510; Kâzımî, *Ta’lika ‘alâ Me’âlimi’l-Usûl*, 4: 278-279.

¹⁴⁹ Mehdî Şîrâzî, *el-İctihâd ve’t-taklîd*, 105. Geniş bilgi için Bk. Kâzımî, *Ta’lika ‘alâ me’âlimi’l-usûl*, 4: 279-282.

¹⁵⁰ Zeydan, *Fıkıh Usûlü*, 378; Zeydan’ın ictihâd ehliyeti için zaruri olarak ileri sürdüğü bu şartı “meleke” yerine “el-istidâdü’l-fitriyyü li’l-ictihâd” diye ifade etse bile içerikte Câferî alimlerin “melkü’l-kudsiyye” veya “el-kuvvetü’l-melekü’l-ictihâd” terimiyle ifade ettikleri şartla aynıdır. Bu şartı açıkça ifade edip savunmasında

Müctehid için fitraten ictihâd melekesine sahip olmayı şart koşan Seyyid Bey, “Medhal” adlı eserinde müctehid için iki ehliyet şartı olduğunu ifade ettikten şunları söylemektedir:

“Bir, idrak edilebilen hükümlerle alakalı bütün şer’i delilleri (Kitap, Sünnet, icma, kıyas) kavramış olmak; diğeri ise o delillerin ruhuna nüfuz edecek zekâyâ, fikhî kavrayışa sahip bulunmaktır. Fakihler, böyle fikhî kavrayışa sahip bulunmaktadırlar. Fakihler, böyle fikhî kavrayışa sahip olan zata fikhü’n-nefs derler. Birinci şart kesbi, ikincisi fitridir. İkinci şartı haiz olmayan birinci şartı haiz olmakla müctehid ve fakih olamaz”¹⁵¹

Apaydın, bu şartın farklı ifadelerle klasik âlimler tarafından da ictihâd ehliyeti için şart kabul edildiğini ileri sürmektedir. Konuyla ilgili ifadesinde: “ ‘Özel yetenek’ şartını ifade etmek için klasik literatürde daha çok ‘kerîha’ terimi kullanılır. Kerîha hüküm istinbatına muktedir olmayı mümkün kılan meleke olarak tanımlanır. Literatürde yer alan ‘fakihü’n-nefs’ tabiri de bir yönüyle bu özel yeteneğe atıf yapar” diyerek ictihâd melekesine (ictihâd için özel yeteneğe) sahip olmayı ictihâd ehliyeti için gerekli gören alimlerin görüşlerini paylaşmaktadır.¹⁵²

2. Tamamlayıcı Şartlar

Yukarda saydığımız, müctehidde bulunması gereken aslî/zarûri şartlardan kabul edilen; belâgat (meânî-bedî’-beyân) ve furû fikh ilimleri ile icmâ’ bilgisi ve el-meleketü’l-kudsiyye yeteneğine sahip olma şartlarından birkaçını veya tümünü tamamlayıcı şartlardan kabul eden usûlcüler de vardır. Bunun yanında ictihâd için tamamlayıcı şartlar arasında genelde şu ilimler sayılır: Hey’et (astronomi), tıp, hendese (geometri) ve hesap (matematik).¹⁵³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla, ictihâd ehliyeti bahsinde bu sıfatlara ilk değinen Fâdıl Tûnî’dir (ö. 1071/1660).¹⁵⁴ Bu ilimler hakkında bilgi edinmenin ictihâda çeşitli konularda faydalı olacağı kabul edilmiştir.

2.1. Astronomi (Hey'et) Bilgisi

Ay-güneş gibi gök cisimlerinin hareketlerinin yer küresini etkileyen yönleri, ayın ve güneşin doğuş ve batış vakitleri ile onların ilk doğduğu yerleri bilmek ve “ay bazen yirmi sekiz gün çekebilir” görüşünün doğrulunu tespit etmek için astronomi ilmi, müctehide yardımcı ilimlerden kabul edilmiştir.¹⁵⁵

Câferî âlimlerin etkisinde kalmış olduğunu söylemek yanlış olmaz. Onun ifadelerinin neredeyse tamamına konuyla alakalı Câferî usûl eserlerinde rastlamak mümkündür. Usûl eserinde Câferî âlimlerin fıkıh ve usûl eserlerinden birçok iktibas yapmasının -bu konuda açıkça ifade etmese de- bu husustaki kanaatinde etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. (Faydalandığı Câferî fıkıh ve usûl eserlerinin listesi için kitabın bibliyografyasına bk., 389-394,413); Onun bu konudaki görüşünü Fahrettin Atar da kabul ederek paylaşmaktadır. Atar, *Fıkıh Usûlü*, 308-309.

¹⁵¹ Muhammed Seyyid Bey, *Fıkıh Usûlü (Medhal)*, haz. Hasan Karayiğit, (İstanbul: Düşün Yay., 2010), 157-158; Onun bu konudaki görüşünü Fahrettin Atar da kabul ederek aynen paylaşmaktadır. Atar, *Fıkıh Usûlü*, 306-309.

¹⁵² Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usûlü*, (Ankara: Bilay Yay., 2017), 333.

¹⁵³ Tûnî, *el-Vâfiyye fî’l-usûl*, 280-283; Mirzâ Kummî, *el-Kavânînü’l-muhkeme*, 4: 512-515; Behbehânî, *el-Fevâidu’l-Hâiriyye*, 341-342; Komisyon, “el-İctihâd”, 5: 215.

¹⁵⁴ Tûnî, *el-Vâfiyye fî’l-usûl*, 280-283; Mirzâ Kummî, *el-Kavânînü’l-muhkeme*, 4: 513;

¹⁵⁵ Tûnî, *el-Vâfiyye fî’l-usûl*, 282; Mirzâ Kummî, *el-Kavânînü’l-muhkeme*, 4: 512.

2.2. Tıp Bilgisi

Bu ilim, kadınlara özel bazı hastalıkların nikâhı feshe sebebiyet verip vermeyeceği veya hangi hastalığın oruçluya iftar etme ruhsatını vereceği gibi soruların cevabını doğru vermek için gerekli görülmüştür.¹⁵⁶

2.3. Geometri (Hendese) Bilgisi

Hendese, bir şeyin yüzölçümünün hesaplanmasında, şekli'l-'arus'un (huni) hesaplanmasında ve kible yönünün tespitinde faydalanılan ilimdir. Bu konularla ilgili icthâdlarda yardımcı ilim olarak kabul edilir.¹⁵⁷

2.4. Matematik (Hesap) Bilgisi

Matematiğin dört işlem, yüzdelik hesapları, kesirli sayılar, oran-orantı, hesabı tashih konularında bilgi sahibi olmanın özellikle ferâiz bahsinde müctehide yardımcı olacağı kabul edilmiştir.¹⁵⁸

Sayılan tamamlayıcı şartlar Sünnî ulema tarafından ehliyet şartı olarak sayılmamıştır. Bunun istisnası olarak Matematik (Hesap) bilgisini icthâd için şart koşan Zerkeşî gösterilebilir. O, Matematik olmadan çözüme kavuşturulması mümkün olmayan konularda bu ilmin şart olması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵⁹ Her ne kadar icthâd için açıkça şart koşulmasa da tamamlayıcı ilimler hakkında genel bilgisi olmayan müctehid belki de çok azdır. Olsa dahi bu konuda bir bilene danışması âlimi müctehidlik makamından düşürmez.

Sonuç

Câferî âlimler icthâd teorisini Sünnî âlimlerden çok sonraları kabul ettikleri için onların etkisi açık olarak görülmektedir. Genel olarak bu konuda tespit edebildiğimiz kadarıyla Sünnî âlimlerden Gazzâlî'nin etkisi daha çok hissedilmektedir. Konuyla alakalı eserlerde birebir onun ifadelerine rastlamak mümkündür.

İctihâd ehliyeti ile ilgili alimler tarafından ittifakla zaruri kabul edilen şartlar olduğu gibi üzerinde ihtilaf edilen şartlar da vardır. Müctehid için gerekli olan şartlar konusunda Câferî âlimlerin ilgili eserlerine genel olarak baktığımızda Ehl-i Sünnet âlimlerinin eserlerinde sayılanlarla -ayrıntıda bazı farklılıklar olmakla beraber- hemen hemen aynı olduğunu söyleyebiliriz. En bariz farklılık "Kıyas yöntemini bilmek" konusundadır. Câferî usûl eserlerinde, alimleri tarafından kıyas hüccet kabul edilmediğinden müctehidde bulunması gereken şartlar konusunda kıyasa hiç değinilmemiştir. Bir başka farklılık olarak Şâtibî'den sonra Sünnî âlimlerce müctehidde bulunması gereken sıfatlardan kabul edilen "Makâsîdü's-Şerî'a'yı bilme" şartıdır. Bu şart da Câferî âlimleri

¹⁵⁶ Tûnî, *el-Vâfiye fi'l-usûl*, 283; Mirzâ Kummî, *el-Kavânînü'l-muhkeme*, 4: 512.

¹⁵⁷ Tûnî, *el-Vâfiye fi'l-usûl*, 282; Mirzâ Kummî, *el-Kavânînü'l-muhkeme*, 4: 513.

¹⁵⁸ Tûnî, *el-Vâfiye fi'l-usûl*, 282; Behbehânî, *el-Fevâidu'l-Hâiriyye*, 337; Mirzâ Kummî, *el-Kavânînü'l-muhkeme*, 4: 512-513; Kâzîmî, *Ta'lika 'alâ Me'âlimi'l-Usûl*, 4: 289.

¹⁵⁹ Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûlü'l-Fıkıh*, (Kuvvet: Vizâretü'l-Evkâf, 1413/1992), 6: 205; Yenidoğan, *Mütekellimin Usûlcülerinin İctihâd Anlayışı*, 142.

tarafından konu edinilmemiştir. Sayılan şartlardan “*ricâl ilmini bilmek*” hususu da dikkat çekicidir. Konunun işlendiği Caferî eserlerinin genelinde “*ricâl bilgisi*” zaruri şartlar arasına müstakil olarak zikredilir. Konuyla alakalı Sünnî eserlerde ise “*Hadis/Sünnet bilgi*” başlığı altında işlenir. Câferî Usûlî ekol âlimlerince ictihâd için ricâl ilmini bilmeyenin müstakil olarak zikredilmesi, hadis ilmini bilmeye eş derecede kabul edildiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Arapça, Kitap, Sünnet, İcma ve Fıkıh Usûlü bilgisinin ictihâd ehliyeti için zarurî olduğu konusunda Sünnî ve Câferî âlimlerinin geneli kabul etmiştir. Mantık, Kelam, el-Kavâidü'l-Küllîye bilgisinin ve İctihâd Melekesine sahip olmanın gerekliliği konusunda ise ihtilaf vardır.

İctihâd ehliyeti için özellikle son asır Câferî âlimler tarafından, Sünnî hadis külliyatları ve fıkıh külliyatlarından faydalanılmasının tavsiye edilmesi dikkate değerdir. Bu şartın yerine getirilmesi halinde müctehidin her iki ekolün usûl ve furu tecrübelelerinden faydalanması sonucunu doğurur. Bu yöntemin ictihâd melekesini kazanma ve geliştirme noktasında büyük etkisi olacaktır.

Son söz olarak, sayılan şartlar göz önüne alındığında günümüzde de mutlak ve mütecezzi müctehid seviyesinde âlimlerin yetişmesinin aslında imkânsız olmadığı açıktır.

Kaynakça

- Ahmed, Muhezzibuddîn. “Resâilü Nâdire ‘Umdeti’l-‘İtimâd fi Keyfiyeti’l-İctihâd”. *Mecelle el-Mevsim* 16, 1414/1993, 145-156.
- Allâme Hillî, Hüseyin b. Yusuf b. Mutahhar Esedî. *Mebâdiü’l-vusûl ilâ ‘ilmi’l-usûl*. Kum: el-Mektebetü’l-A’lâmi’l-İslâmî, 1404/1983.
- Âmidî, Ebu’l-Hüseyn Ali b. Ebî Ali Seyfüddîn. *el-İhkâm fi Usûli’l-Ahkâm*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1406/1985.
- Apaydın, Yunus. *İslam Hukuk Usûlü*. Ankara: Bilay Yay., 2017.
- Ayetullah Hoî, Ebu’l-Kâsım İbn Seyyid Ali Ekber el-Mûsevî. *el-İctihâd ve’t-Taklîd*. Kum: Dâru’l-Hâdî, 1421/2000.
- Âyetullâh Humeynî, Ruhullah Musevî, *Tehzîbu’l-usûl*, (Kum: Dâru’l-Fikr, 1382/2003)
- Âyetullah Humeynî, Rûhullâh Mûsevî. *el-İctihâd ve’t-Taklîd*. Tahran: Müessesetü Tanzîmî Neşri Âsârî İmam Humeyni, 1997/1418.
- Bahâdîlî, Ahmet Kâzım. *Miftâhu’l-vusûl ilâ ilmi’l-usûl*. Bağdat: Menşûrâtü Şirketi Fennî İntişârâtî Hisam, 1415/1994.
- Bahrânî, Yusuf. *el-Hadâiku’n-nâdire fi ahkâmi’l-‘itreti’t-tâhire*. Beyrut: Dâru’l-Edvâ, 1405/1985.
- Behbehânî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Ekmel. *el-Fevâidü’l-Hâiriyye*. Kum: Mecme‘u’l-Efkâri’l-İslâmî, 1415/1994.
- Çörtü, Mustafa Merâl. *Arapça Dilbilgisi Sarf*. İstanbul: İFAV Yay., 1995.
- Çuhacıoğlu, Abdulkadir. “Şia’da Hadis Anlayışı”. *İnzar Dergisi*, 1/ 3, 2014, 7-34.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İslam Hukuk Metodolojisi Fıkıh Usûlü*, çev. Abdulkadir Şener. Ankara: Fecr Yayınevi, 1994.
- Esen, Bilal. *Hanevî Usûlcülerinde İctihâd Teorisi*. İstanbul: TDV. Yay., 2012.

- Fâdil Tûnî, Abdullâh b. Muhammed. *el-Vâfiye fi'l-usûl*. Kum: Mecme'ü'l-Fikri'l-İslâmî, 1415/1994.
- Fadlî, Abdilhâdî. *Târîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî*, Lübnan: Dâru'n-Neşr, 1412/1992.
- Fadlî, Abdilhâdî. *Usûlü'l-hadîs*. Beyrut: Müessesetü Ummü'l-Kurâ, 1421/2000.
- Fadlullâh, Sadruddîn. *et-Temhîd fi Usûli'l-Fikh*. Lübnan: Dâru'l-Hâdî, 1423/2002.
- Feyz, Ali Rızâ. *el-Fikh ve'l-İctihâd 'Anâsıru't-Te'sîl ve't-Tecdîd ve'l-Mu'âsıra*. Farsça'dan Arapça'ya trc. Hüseyin Sâfî, Beyrut: Merkezi'l-Hadâra li't-Tenmiyeti'l-Fikri'l-İslâmiyye, 1428/2007.
- Fîrûzâbâdî, Murtazâ Hüseyin Yezdî. *'İnâyetü'l-Usûl fi Şerhi Kifâyeti'l-Usûl*. Kum: Kitap-furûşî Fîrûzâbâdî, 1400/1980.
- Garavî, Muhammed 'Abdülhüseyin Muhsîn. *Masâdirü'l-istinbât beyne'l-Usûliyyîn ve'l-Ahbâriyyîn*. Beyrut: Dâru'l-Hidâye, 1412 /1992.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ/İslam Hukuk Metodolojisi*. Çev. Yunus Apaydın. İstanbul: Klasik Yayınları, 2006.
- Hâirî, Muhammed Hüseyin b. Abdurrahîm Tahrânî. *el-Fusûlü'l-Ğureviyye fi'l-Usûli'l-Fikh*. Kum: Dâru İhyâi'l-Ulûmi'l-İslâmî, 1404/ 1984.
- Hakîm, Münzir Tabâtabâî. "Mukaddime" Usûlü'l-Âmme li'l-Fikhi'l-Mukârin. Kum: Dâru'l-Fikh, 1431/2010.
- Hallâf, Abdulvahhâb. *İlmu usûli'l-fikh*. Kahire: Mektebetü'd-Da've, ty.
- Hayyât, Abdulaziz. *Şurûtu'l-İctihâd*. Kâhire: Dâru's-Selâm, 1406/1986.
- Horâsânî, Muhammed Vâizzâde. "el-İctihâd 'inde's-Şîati'l-İmâmiyye Masâdiruh ve Zavâbituh". *Risâletü't-Takrîb*, 26, 1419/2000, 9-32.
- Hudârî, Muhammed. *Usûlü'l-Fikh*. Mısır; Mektebetü't-Ticariyye el-Kübrâ, 1389/1969.
- İbn Esîr, Mübarek b. Muhammed Cezerî. *en-Nihâye fi ğarîbi'l-Hadîs ve'l-eser*. Umman: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, 1424/2003.
- İbn İdrîs Hillî, Ebû Câfer Muhammed b. Mansur. *Kitâbu's-serâiri'l-hâvî li-tahrîri'l-fetvâ*. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1410/1990.
- İbn Münzir, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.
- İbn Şehîd-i Sâni, Şeyh Hasan b. Zeynuddîn Cemâluddîn. *Meâlimu'l-usûl*. t.lk. Sultânu'l-'Ulemâ Kum: Dâru'l-Fikr, 1379/2000.
- İsfehânî, Muhammed b. Abdurrahman Şemsüddîn, *Beyânü'l-Muhtasar şerhu muhtasari İbni'l-Hâcib*. Suûdiyye: Dâru'l-Medenî, 1406/1986.
- Kacûrî, Muhammed Mehdî, *el-İctihâd ve't-taklîd*. Şiraz: İntişârât Nihâvendî, 1380/2001.
- Karaman, Hayrettin. *İslam Hukukunda İctihâd*. İstanbul: İFAV Yay., 1996.
- Kâşifu'l-Ğitâ, Ali b. Rızâ b. Hâdî. *Edvâru 'İlmi'l-Fikhu ve Etvâruh*. Lübnan: Dâru'z-Zehrâ, 1979/1399.
- Kazvînî, Ali Mûsevî. *Ta'lîka alâ me'âlimi'l-usûl*. thk. Seyyid Ali Alevî Kazvînî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, ty.
- Komasyon. "el-İctihâd". *Mevsûatü'l-Fikhi'l-İslâmî Tıbban li Mezhebi Ehli'l-Beyt*, Ed. Mahmud Şahrûdî, Kum: Müessese-i Dâireti'l-Me'ârif-i Fikh-ı İslâmî ber Mezhebi Ehli'l-Beyt, 2003/1423.

- Kummî, Ahmet Âzerî. *et-Tahkîk fi'l-ictihâd ve'-taklîd*. Kum: İntişârât-ü Mektebeti Velâyeti'l-Fakîh, 1994/1414.
- Mirzâ Kummî, Ebü'l-Kâsimî. *el-Kavânînu'l-muhkeme fi usûli'l-mutkane*. şrh. Rızâ Hüseyin Subhî. Kum: İhyâu'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 2010/1431.
- Muhakkık Hillî, Necmuddîn Cafer b. Hasan. *Me'âricu'l-Usûl*. Kum: Müesses-i İsmâiliyân, 1988/1408.
- Mutahharî, Murtazâ. *İslam ve Değişim (Zamanın Gereklere)*. çev. Burhanettin Dağ, Ankara: Fecr Yay., 2000.
- Mutahharî, Murtazâ. *Mecmûa-i Âsâr*. Kum: Sadrâ Neş, 1372/1993.
- Mutahharî, Murtazâ. *Hâtemiyet*. Ankara: Fecr Yay., 1997.
- Mutahharî, Murtazâ. *İslam İlimleriyle Tanışma*. çev. Abdullah Kutlu Ankara: Endişe Yay., 1990.
- Muzaffer, Muhammed Rızâ. *Usûlü'l-Fıkh*. Beyrut: Dâru't-Te'âruf, 1403/1983.
- Nâsirî, Ali. *Hadis İlimlerine Giriş*. İstanbul: el-Mustafa Yay., 2014.
- Necefî, Ali Fâdıl Kâini. *'İlmü'l-usûl târihen ve tetavvuren*. Kum: Merkezu'l-'A'lâmî'l-İslâmî, 1985/1405
- Ömerî, Nadiye Şerif. *el-İctihâd fi'l-İslam*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1984.
- Öz, Mustafa. "Usûliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Rağîb İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Râğîb Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal. *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1422/2001.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Mahsûl fi Usûlü'l-Fıkh*. Kahire: Dâru's-selâm, 1432/2011.
- Sadr, Muhammed Bâkır. *Durûs fi İlmî'l-Usûl*, Kum: İntişârâtü Dâru's-Sadr, 1434/2013.
- Sadr, Muhammed Bâkır. *el-Me'alimü'l-cedîde li'l-usûl*. Necef: Mektebetü'n-Necâh, 1395/1975.
- Sadr, Rızâ. *el-İctihâd ve't-Taklîd*. Kum: İntişârâtü Defteri Tebliğati İslâmî, 1420/1999).
- Seyyid Bey, Muhammed. *Fıkh Usûlü (Medhal)*. haz. Hasan Karayiğit, İstanbul: Düşün Yay., 2010.
- Sübhanî, Câfer. *Edvâru'l-fikhi'l-İmâmiyye*. Kum: Müessesetü'l-İmam Sâdık, 2003/1424.
- Sübhanî, Câfer. "el-Kavlü's-Sedîd fi'l-İctihâd ve't-Taklîd". *er-Resâilü'l-erba'a*. Kum: Müessesetü İmâm Sâdık, 1994/1415.
- Sübhanî, Câfer. *Usûlü'l-hadîs*. Beyrut: Müessesetü Ummü'l-Kurâ, 2000/1421.
- Şaban, Zekiyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usû'l-Fıkh)*. çev. İbrahim Kafi Dönmez. İstanbul: TDV Yay. 1990.
- Şafii, Muhammed b. İdris. *er-Risale*. çev. Ubeydullah Dalar, Ankara: Nur Dağıtım, 1979.
- Şahrûdî, Muhammed Hâşimî. "el-İctihâd". *Mevsu'atü'l-Fikhi'l-İslâmî Tıbben li Mezhebi Ehlî'l-Beyt*, Kum: Dâiretü'l-Me'ârif Fıkhü İslâmî Ber Mezhebi Ehl-i Beyt, 2003/1423.
- Şâtîbî, Ebu İshâk. *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi*. çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz Yay., 1999.
- Şehîd-i Sâni, Zeynuddîn b. Ali Amûlî. *Resâilü'ş-Şehîdi's-Sâni*. Kum: İntişârâtü Defteri Tebliğati İslâmî, 1421/2000.

- Şemsüddîn, Muhammed Mehdî. *el-İctihâd ve't-Tecdîd fi'l-Fıkhı'l-İslâmî*. Beyrut: Devletü'l-Müessesese, 1420/1999.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hağ min `ilmi'l-usûl*. Dimeşk: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 1420/1999.
- Şeyh Behâî, Muhammed b. Hüseyin b. Abdussamed el-Âmilî. *Zübdetü'l-Usûl*. Kum: Mirsâd, 2002/1423.
- Şîrâzî, Nâsır Mekârim. “Ulûmu Pîş Niyâz İctihâd”. *Dâiretü'l-Me'ârifî Fıkh-ı Mukârin*, Kum: İntişârâti Medrese İmâm Ali, 2006/1427.
- Şîrâzî, Nâsır Mekârim. *Envâru'l-Usûl*. tkr. Ahmed Kudsî, Kum: Nesl-i Cevân, 1414/1993.
- Tahhân, Muhammed. *Teysîrü'l-Mustalahu'l-Hedîs*. Riyad: Mektebetü'l-Mea'ârif, 1417/1996.
- Ukeylî, Abdülkerîm. *Dirâsâtün fi'l-Fıkhı'l-İmâmiyye el-İctihâd ve't-Taklîd*. B.y.: Müessesetü Bud'eti'l-Mustafa, 2005/1426.
- Uyar, Mazlur. *Şîh Ulemanın Otoritesinin Temelleri*. İstanbul: Kaknüs Yay., 2004.
- Ünalın, Abdullah. *Şia'da Hadis Usûlü*. İstanbul: İşrak Yay.,2008.
- Yenidoğan, Ahmet. *Mütekellimin Usûlcülerinin İctihâd Anlayışı*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.
- Yurdağür, Metin. “Ahbâriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahâdır. *el-Bahru'l-Muhît fi Usûlü'l-Fıkh*. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1413/1992.